**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI**

**OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**FARG‘ONA DAVLAT UNIVERSITETI**

**TARIX FAKULTETI**

60220300 – Tarix (jahon mamlakatlari bo‘yicha) ta’lim yo‘nalishi 21. -guruh talabasi

ning

**XIX ASR YOZMA MANBALARIDA QO‘QON XONLIGI ETNOTOPONIMLARI**

mavzusidagi

# BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Ilmiy rahbar:**

Farg‘ona shahri – 2024 – 2025-o‘quv yil

Bitiruv malakaviy ishi O‘zbekiston tarixi kafedrasining 2025-yil 31-oktyabrdagi 3-son yig‘ilishida muhokama qilinib, himoyaga tavsiya etilgan.

**Kafedra mudiri:**

**Taqrizchilar:**

**MUNDARIJA**

**KIRISH.....4-8**

**I.BOB. ETNOTOPONIMLAR TUSHUNCHASI VA NAZARIY ASOSLARI .....9-43**

I.1.Etnotoponim nima? – ta’rif va tasnif.....9-20

I.2.Etnotoponimlarning lingvistik va tarixiy tahlil usullari .....20-33

I.3.Markaziy Osiyodagi etnotoponimlar tadqiqoti bo‘yicha o‘rganilgan ilmiy asarlar.....33-43

**II.BOB. XIX ASR YOZMA MANBALARIDA QO‘QON XONLIGIDAGI ETNOTOPONIMLAR.....44-68**

II.1. XIX asr manbalariga umumiy tavsif .....44-53

II.2. Manbalarda qayd etilgan asosiy etnotoponimlar .....53-68

**XULOSA.....69-70**

**FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI .....71-73**

# KIRISH

**Mavzuning dolzarbligi.** Hozirgi dunyo murakkab va turfa xil. Unda turli madaniyatlar yonma-yon yashaydi va bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi. Butun dunyo bilan muvaffaqiyatli munosabatlarga kirishish, do‘stlik va hamkorlikni rivojlantirish uchun mavjud voqelikning muammolarini chuqur bilish va bu bilimdan umumiy manfaat yo‘lida foydalanish lozim bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov o‘zining ’’ O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, taraqqiyot shartlari va kafolatlari ’’ kitobida dunyo mamlakatlari bilan tinch-totuv yashash va hamkorlik qilishning ahamiyati xususida to‘xtalib, shunday yozadi: “Biz yashayotgan davr qanday xususiyatlarga ega? So‘nggi vaqtlarda yuz bergan, dunyoning jug‘rofiy - siyosiy tuzilishini va xaritasini tubdan yangilagan o‘zgarishlar hozirgi zamon va kelajak uchun qanday tarixiy ahamiyatga molik? Bular haqida mulohaza yuritish va ularga to‘g‘ri baho berish juda muhim”[1].

Dunyo iqtisodiy hayotining globallashuvi muhim hayotiy va milliy manfaatlarga javob beradi. Chunki u davlatlarning dunyo xo‘jalik jarayoniga qo‘shilishiga va dunyo texnologiyasi, fani va madaniyati yutuqlaridan foydalanishga ko‘maklashadi. Shu munosabat bilan Birinchi Prezidentimiz shunday yozadi:’’ Milliy tafakkur o‘z taraqqiyotida madaniy qurilish vazifalariga dunyo miqyosida yondashishi, boshqa xalqlarning taqdiri, ularning o‘zaro munosabatlari bilan yaqindan qiziqishi, ular hayotining eng teran nuqtalarigacha kirib borishi, milliy manfaatlarni hisobga olish kerak.’’[2]

Qo‘qon xonligi XIX asr O‘rta Osiyo tarixida muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlardan biri bo‘lib, uning hududida yashagan xalqlarning etnik tarkibi va ularning joy nomlarida aks etgan izlari zamonaviy ilmiy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Etnotoponimlar, ya’ni etnik guruhlar bilan bog‘liq joy nomlari, xalqlarning tarixiy migratsiyasi, ijtimoiy-madaniy o‘zaro ta’siri va geografik muhit bilan aloqalarini o‘rganishda asosiy manba hisoblanadi. Qo‘qon

[1] Karimov I., O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barkamollik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T., 1997. – B. 98.

[2] Karimov I.A.Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.:Manaviyat. 2008. – B.74.

xonligi etnotoponimlarini o‘rganish orqali nafaqat O‘zbekiston, balki butun O‘rta Osiyo xalqlarining etnik tarixi, madaniy merosi va lingvistik xususiyatlarini chuqurroq tushunish imkoniyati paydo bo‘ladi. Ushbu mavzuning dolzarbligi quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, tarixiy-madaniy merosni saqlash va uni zamonaviy sharoitda qayta baholash zarurati. Ikinchidan, etnotoponimlar orqali xalqlarning migratsiya jarayonlari va etnik integratsiya dinamikasini aniqlash.Uchinchidan, O‘rta Osiyo toponimikasini global kontekstda o‘rganish va xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan tajriba almashish. To’rtinchidan, O‘zbekiston hududida joy nomlarining shakllanishi va ularning etnik-madaniy ahamiyatini tahlil qilish orqali milliy o‘zlikni mustahkamlash. Shunday qilib, ushbu tadqiqot nafaqat tarixiy va lingvistik fanlar rivojiga hissa qo‘shadi, balki milliy va mintaqaviy miqyosda madaniy merosni asrash va targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynaydi.

**Tadqiqotning o‘rganilish darajasi.** Qo‘qon xonligi tarixi O‘zbekiston va xorijiy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, etnotoponimlar masalasi maxsus va chuqur tahlil qilinmagan sohalardan biridir. O‘zbek olimlari orasida A. Asqarov, B. Ahmedov, H. Ziyoyev, R. Jalilov kabi tadqiqotchilar xonlikning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishi, shuningdek, uning davlat boshqaruvi va tashqi aloqalariga oid ko‘plab ilmiy ishlar chop etganlar. Xorijiy tadqiqotchilar, masalan, V.V. Bartold, Yu. Bregel va boshqalar ham O‘rta Osiyo xonliklari tarixiga katta hissa qo‘shgan. Biroq, ularning ishlarida etnotoponimlar masalasi umumiy toponimika yoki geografik nomlar doirasida qisman yoritilgan xolos. Xususan, Qo‘qon xonligining etnotoponimlari bo‘yicha maxsus monografiyalar yoki ilmiy maqolalar yetarlicha emas. Mahalliy manbalarda, masalan, Muhammad Yusuf Bayoniy, Munis va Ogahiyning asarlarida etnotoponimlarga oid ma’lumotlar mavjud bo‘lsa-da, ular tizimli ravishda tahlil qilinmagan. Shu bilan birga, chor Rossiyasi arxivlari va sayyohlarning yozma xotiralari kabi manbalarda keltirilgan etnotoponimlar ham to‘liq o‘rganilmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida mazkur tadqiqot XIX asr yozma manbalarida Qo‘qon xonligi

etnotoponimlarini chuqur va tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, bu sohada yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

**Tadqiqotning maqsadi va vazifalari.** XIX asr yozma manbalarida aks etgan Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini tahlil qilish orqali ularning etnik, tarixiy, lingvistik va madaniy ahamiyatini aniqlash, shuningdek, O‘rta Osiyo xalqlari etnotarixi va toponimikasiga yangi ilmiy hissa qo‘shish. Mavzuning maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalarni belgilab oldim.

- XIX asr yozma manbalarida Qo‘qon xonligiga oid etnotoponimlarni aniqlash, ro‘yxatini tuzish va ularni etnik guruhlar bo‘yicha tasniflash.
- Etnotoponimlarning kelib chiqishi, shakllanishi va tarqalishini etnik migratsiya, ijtimoiy-madaniy omillar va geografik xususiyatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish.
- Etnotoponimlarning lingvistik tuzilishi, semantik xususiyatlari va ularning turli tillardagi (o‘zbek, turk, fors va boshqa) izlarini o‘rganish.
- Qo‘qon xonligi hududidagi etnotoponimlarning geografik taqsimoti va ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi rolini aniqlash.
- Yozma manbalardagi etnotoponimlarning tarixiy kontekstda o‘zgarishi va ularning zamonaviy shakllari bilan taqqoslash.
- Tadqiqot natijalarini zamonaviy toponimika, etnologiya va tarix fanlari bilan integratsiyalash orqali umumlashtirilgan xulosalar ishlab chiqish.

**Tadqiqotning ob’ekti va predmeti.** Qo‘qon xonligining XIX asrdagi ijtimoiy, etnik va madaniy muhiti, shu jumladan, uning hududida shakllangan joy nomlari va ularning yozma manbalarda aks etishi. XIX asr yozma manbalarida keltirilgan Qo‘qon xonligi etnotoponimlari, ularning etnik guruhlar bilan bog‘liqligi, lingvistik tuzilishi, semantik xususiyatlari va tarixiy-madaniy ahamiyati.

Tadqiqotning manbaviy asosi. Tadqiqotning manbaviy asosini quyidagi asosiy guruhlarga bo‘lingan yozma va boshqa manbalar tashkil etadi:

- Chor Rossiyasi manbalari: XIX asrda Rossiya imperiyasi tomonidan tuzilgan arxiv hujjatlari, harbiy hisobotlar, sayyohlar va elchilarning xotiralari, masalan,

N. Muravyov, A. Burnes va boshqalarning Qo‘qon xonligiga oid yozma esdaliklari.[3]

- ❖ Etnografik va arxeologik materiallar: O‘zbekiston Respublikasi arxivlari, muzey fondlari va etnografik tadqiqotlarda keltirilgan ma’lumotlar.
- ❖ Zamonaviy ilmiy adabiyotlar: H. Ziyoyevning “Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash”[4], B. Ahmedovning “O‘zbekistonning yangi tarixi”[5], shuningdek, V.V. Bartold, Yu. Bregel kabi olimlarning O‘rta Osiyo tarixiga oid asarlari[6].
- ❖ Davriy nashrlar va xaritalar: XIX asrda chop etilgan geografik xaritalar, jurnallar va ilmiy maqolalar.[7] Ushbu manbalar tahlili orqali etnotoponimlarning to‘liq ro‘yxati tuziladi va ularning tarixiy-madaniy kontekstdagi o‘rni aniqlanadi.

**Tadqiqotning ilmiy yangiligi.** Tadqiqot quyidagi jihatlarda ilmiy yangilik keltiradi:

- ❖ XIX asr yozma manbalarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlarining ilk bor tizimli va keng qamrovli tasnifi va tahlili amalga oshiriladi.
- ❖ Etnotoponimlarning etnik guruhlar, migratsiya jarayonlari va ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog‘liqligi chuqur o‘rganilib, yangi ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.
- ❖ Etnotoponimlarning lingvistik tuzilishi va semantik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning turli tillardagi (o‘zbek, turk, fors, arab va boshqa) izlari aniqlanadi.
- ❖ Etnotoponimlarning geografik taqsimoti va ularning xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o‘rni bo‘yicha yangi ma’lumotlar keltiriladi.
- ❖ Tadqiqot natijalari zamonaviy toponimika, etnologiya va tarix fanlari bilan integratsiyalashib, O‘rta Osiyo xalqlarining etnik tarixi va madaniy merosini o‘rganishda yangi metodologik yondashuvlar taklif etiladi.

---

[3] Sultonov, T. O‘rta Osiyo xalqlari etnik tarixi / T. Sultonov. – Toshkent: Universitet, 2001. – 288 b.

[4] Ziyoyev, H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash / H. Ziyoyev. – Toshkent: Sharq, 1998. – 288 b.

[5] Ahmedov, B. O‘zbekistonning yangi tarixi / B. Ahmedov. – Toshkent: Sharq, 2000. – 368 b.

[6] Bartold, V.V. Turkiston xalqlari tarixi / Tarjima: H. Boltaboyev. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 512 b.

[7] K. The History of Central Asia: The Age of Decline and Revival / K. Levi. – London: I.B. Tauris, 2018. – 304 p.

- Qo‘qon xonligi etnotoponimlarining zamonaviy O‘zbekiston toponimikasi bilan bog‘liqligi va ularning o‘zgarish dinamikasi aniqlanadi.

**Tadqiqotning davriy chegarasi.** Tadqiqotning asosiy davriy chegarasi XIX asr bilan belgilanadi, chunki bu davr Qo‘qon xonligining eng muhim ijtimoiy, siyosiy va madaniy rivojlanish davri sifatida qabul qilinadi. Shu bilan birga, etnotoponimlarning kelib chiqishi va shakllanishini to‘liq yoritish uchun XVIII asr oxiri va XX asr boshlariga oid ba’zi manbalar qisman jalb qilinadi. XIX asr yozma manbalarida etnotoponimlarning aks etishi va ularning o‘sha davrdagi etnik-madaniy muhit bilan bog‘liqligi tadqiqotning asosiy yo‘nalishi sifatida qoladi. Bu davrda xonlikning etnik tarkibi, ijtimoiy tuzilishi va geografik xususiyatlari aniqroq namoyon bo‘lganligi sababli, ushbu vaqt oralig‘i tadqiqot uchun eng maqbul hisoblanadi.

**Tadqiqotning ishining tuzilishi.** Kirish, 2 bob, 5 pragraf, xulosa, foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

# I.BOB. ETNOTOPONIMLAR TUSHUNCHASI VA NAZARIY ASOSLARI

## I.1.Etnotoponim nima? – ta’rif va tasnif

Etnotoponimlar geografik ob’ekt nomlari bo‘lib, ularning kelib chiqishi ma’lum bir etnik guruh, qabila yoki xalq nomi bilan bog‘liqdir. Masalan, “O‘zbekobod”, “Qirg‘izqishloq” yoki “Tojiqtepa” kabi nomlar etnik identifikatsiyani aks ettiradi. Umumiy toponimlardan farqli o‘laroq, etnotoponimlar hududning etnik tarkibi, tarixiy migratsiya jarayonlari va madaniy o‘zaro ta’sir haqida ma’lumot beradi. Ular joy nomlarini tahlil qilish orqali xalqlarning tarixiy yashash joylari, ularning iqtisodiy faoliyati va ijtimoiy tuzilishi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Etnotoponimlarni tasniflashda bir nechta mezonlardan foydalaniladi. Birinchi navbatda, ular etnik guruhning nomi bilan bog‘liqligiga ko‘ra guruhlarga bo‘linadi: o‘zbek, qirg‘iz, tojik, qozoq, turkman va boshqa etnik guruhlar bilan bog‘liq etnotoponimlar. Ikkinchidan, geografik ob’ekt turiga qarab tasniflanadi: qishloq, shahar, daryo, ko‘l, tog‘ va boshqalar. Uchinchidan, etnotoponimlarning paydo bo‘lish vaqti va sabablariga ko‘ra tahlil qilinadi, masalan, ko‘chmanchi xalqlarning joylashishi, ma’muriy bo‘linish yoki savdo yo‘llarining shakllanishi bilan bog‘liq nomlar.[8]

Qo‘qon xonligi hududida etnotoponimlarning aksariyati o‘zbek, qirg‘iz, tojik va qozoq xalqlari nomlari bilan bog‘liq bo‘lib, bu xonlikning ko‘p millatli tarkibini aks ettiradi. Masalan, Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekqishloq” yoki “Tojiqmozor” kabi nomlar ushbu hududlarda o‘zbek va tojik jamoalarining yashaganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, qirg‘izlarning Alay va O‘sh atrofidagi qishloqlarda “Qirg‘iztepa” yoki “Qirg‘izo‘tov” kabi nomlar keng tarqalgan edi.

Qo‘qon xonligi XVIII asr oxiri – XIX asrda Farg‘ona vodiysi, hozirgi O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Qozog‘istonning janubiy hududlarini o‘z ichiga olgan muhim davlat edi. Xonlikning etnik tarkibi nihoyatda xilma-xil bo‘lib, unda o‘zbeklar, qirg‘izlar, tojiklar, qozoqlar, turkmanlar, uyg‘urlar va boshqa xalqlar yashagan. Bu xilma-xillik xonlik hududidagi etnotoponimlarning

[8] Abulg‘ozi Baxodirxon. Shajarayi turk / Tuzuvchi va sharhlovchi: A. Kononov. – Toshkent: Fan, 1992. – 224 b.

shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. XIX asr yozma manbalarida, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy” va rus sayyohlarining qaydlarida ushbu hududlarda turli etnik guruhlarning yashash joylari va ularning nomlari haqida batafsil ma’lumotlar keltiriladi.[9]

Masalan, “Tazkirai Xo‘qandiya”da Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekqal’a” nomli aholi punkti tilga olinadi, bu esa o‘zbek qabilalarining ushbu hududda mustahkam o‘rnashganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Alay viloyatidagi “Qirg‘izqishloq” nomli joylar qirg‘iz ko‘chmanchilarining yozgi yaylovlari sifatida qayd etilgan. Rus sayyohi va geograf P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr o‘rtalaridagi yozuvlarida O‘sh atrofidagi “Tojiqtepa” nomli qishloqlar haqida ma’lumot beriladi, bu esa tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik bilan shug‘ullanganligini tasdiqlaydi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning kelib chiqishi bir nechta omillarga bog‘liq. Birinchi navbatda, xonlik hududida turli xalqlarning migratsiya jarayonlari muhim rol o‘ynadi. O‘zbeklarning Dasht-i Qipchoq’dan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod”, “O‘zbekqal’a” kabi nomlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Ikkinchidan, xonlikning ma’muriy tuzilishi va soliq tizimi ham etnotoponimlarning shakllanishiga ta’sir qildi. Masalan, ma’lum bir qabila yoki etnik guruhga soliq yig‘ish uchun ajratilgan hududlar ko‘pincha shu guruh nomi bilan atalgan.

Uchinchidan, savdo yo‘llari va iqtisodiy faoliyat ham etnotoponimlarning paydo bo‘lishida muhim omil hisoblanadi. Farg‘ona vodiysidagi “Uyg‘urobod” nomli qishloq, ehtimol, Xitoydan kelgan uyg‘ur savdogarlarning yashash joyi sifatida nomlangan. Shu bilan birga, qirg‘iz va qozoq ko‘chmanchilarining yaylovlari “Qirg‘izo‘tov” yoki “Qozoqto‘y” kabi nomlar bilan atalgan. Bu nomlar nafaqat etnik identifikatsiyani, balki hududning iqtisodiy-maqsadiy ishlatilishini ham aks ettiradi.

XIX asr yozma manbalarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlari turli kontekstlarda tilga olinadi. “Tarixi Shohruxiy”da Farg‘ona vodiysidagi

[9] Ahmedov, B. O‘zbekistonning yangi tarixi / B. Ahmedov. – Toshkent: Sharq, 2000. – 368 b.

“O‘zbekqishloq” va “Tojiqmozor” kabi nomlar xonlikning markaziy hududlarida o‘zbek va tojik jamoalarining yashaganligini ko‘rsatadi. Ushbu manbada, shuningdek, Alay va O‘sh atrofidagi “Qirg‘iztepa” nomli qishloqlardan so‘z boradi, bu qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlari sifatida qayd etiladi.

Rus sayyohlari va geografilarining yozuvlari ham muhim ma’lumot manbai hisoblanadi. Masalan, P.P. Semyonov-Tyanshanskiy o‘z qaydlarida O‘sh atrofidagi “Tojiqtepa” nomli qishloqlarni tilga oladi, bu esa tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik bilan shug‘ullanganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, uning yozuvlarida “Qirg‘izo‘tov” nomli yaylovlar haqida ma’lumot beriladi, bu qirg‘izlarning ko‘chmanchi turmush tarzini aks ettiradi.[10]

Etnotoponimlar nafaqat geografik nomlar sifatida, balki tarixiy va madaniy merosning muhim qismi sifatida ham ahamiyatga ega. Ular xalqlarning o‘zaro ta’siri, migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyati haqida ma’lumot beradi. Qo‘qon xonligi hududidagi etnotoponimlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini, turli xalqlarning o‘zaro hamkorligini va hududiy integratsiyasini aks ettiradi.

Masalan, “O‘zbekobod” yoki “Tojiqtepa” kabi nomlar nafaqat etnik guruhlarning yashash joyini, balki ularning ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatini ham ko‘rsatadi. Shu bilan birga, “Qirg‘izo‘tov” yoki “Qozoqto‘y” kabi nomlar ko‘chmanchi xalqlarning turmush tarzi va yaylovlardan foydalanish odatlarini aks ettiradi. Bu nomlar xonlikning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Qo‘qon xonligi hududidagi etnotoponimlar XIX asr yozma manbalarida keng yoritilgan bo‘lib, ular xonlikning etnik xilma-xilligi, xalqlarning migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyati haqida muhim ma’lumotlar beradi. Etnotoponimlar nafaqat geografik nomlar sifatida, balki tarixiy va madaniy merosning muhim qismi sifatida ham ahamiyatga ega. Ular xalqlarning o‘aro ta’siri, ijtimoiy va iqtisodiy tuzilishi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Ushbu maqolada keltirilgan misollar va tahlillar Qo‘qon xonligi

[10] Asqarov, A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi / A. Asqarov. – Toshkent: Universitet, 2003. – 256 b.

etnotoponimlarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularning tarixiy kontekstda ahamiyatini yoritadi.

Etnotoponimlar geografik ob’ekt nomlari bo‘lib, ularning kelib chiqishi ma’lum bir etnik guruh, qabila yoki xalq nomi bilan bog‘liqdir. Bu nomlar nafaqat joylashuvni aniqlash vositasi sifatida xizmat qiladi, balki hududning etnik tarkibi, xalqlarning migratsiya jarayonlari va ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati haqida ham muhim ma’lumotlar beradi. Qo‘qon xonligi hududida etnotoponimlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini aks ettiradi. O‘zbeklar, qirg‘izlar, tojiklar, qozoqlar, turkmanlar va uyg‘urlar kabi turli etnik guruhlarning yashash joylari ushbu nomlarda o‘z ifodasini topgan.

Etnotoponimlarni tasniflashda bir nechta mezonlar qo‘llaniladi. Ushbu maqolada etnotoponimlar quyidagi toifalarga bo‘linadi: etnik guruh nomlariga asoslangan etnotoponimlar, qabila nomlariga asoslangan etnotoponimlar, tarixiy shaxslar yoki etnik liderlar nomiga bog‘liq etnotoponimlar va funksional-etnik etnotoponimlar. Har bir toifa o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, xonlikning tarixiy va madaniy landshaftini tushunishda muhim rol o‘ynaydi.

Etnik guruh nomlariga asoslangan etnotoponimlar Qo‘qon xonligida eng keng tarqalgan toifa hisoblanadi. Bu nomlar ma’lum bir xalq yoki etnik guruhning hududda yashaganligini ko‘rsatadi. Masalan, “O‘zbekobod” nomli aholi punkti Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, o‘zbek jamoalarining ushbu hududda mustahkam o‘rnashganligini tasdiqlaydi. XIX asr yozma manbalaridan biri bo‘lgan “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekqal’a” nomli joy tilga olinadi, bu esa o‘zbek qabilalarining ma’muriy va harbiy markazlar tashkil qilganligini ko‘rsatadi.[11]

Shu bilan birga, “Qirg‘iztepa” nomli qishloqlar Alay va O‘sh atrofida keng tarqalgan edi. Rus sayyohi P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr o‘rtalaridagi qaydlarida Alay viloyatidagi “Qirg‘izqishloq” nomli yaylovlar haqida ma’lumot beriladi. Bu nomlar qirg‘iz ko‘chmanchilarining yozgi yaylovlari sifatida ishlatilgan hududlarni aks ettiradi. “Tojiqtepa” yoki “Tojiqmozor” kabi nomlar esa Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofida tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik bilan

[11] Bartold, V.V. Turkiston xalqlari tarixi / Tarjima: H. Boltaboyev. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 512 b.

shug‘ullanganligini ko‘rsatadi. Masalan, “Tarixi Shohruxiy”da Farg‘ona vodiysidagi “Tojiqmozor” nomli qishloq tilga olinadi, bu tojiklarning dehqonchilik bilan bog‘liq faoliyatini tasdiqlaydi.

Bunday nomlarning shakllanishi ko‘pincha etnik guruhlarning hududga ko‘chishi yoki ma’muriy bo‘linish jarayonlari bilan bog‘liq. Masalan, o‘zbeklarning Dasht-i Qipchoq’dan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod” kabi nomlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Shu bilan birga, savdo yo‘llari bo‘ylab joylashgan “Uyg‘urobod” kabi nomlar uyg‘ur savdogarlarining Xitoy bilan savdo aloqalarida muhim rol o‘ynaganligini ko‘rsatadi.

Qo‘qon xonligida qabila nomlariga asoslangan etnotoponimlar ham muhim o‘rin tutadi. Bu nomlar ma’lum bir qabilaning hududda yashaganligini yoki ma’muriy jihatdan muhim rol o‘ynaganligini aks ettiradi. Masalan, “Qo‘ng‘irot” nomli aholi punkti o‘zbeklarning qo‘ng‘irot qabilasi bilan bog‘liq bo‘lib, bu qabila xonlikning janubiy hududlarida faoliyat yuritgan. “Nayman” nomli joylar esa nayman qabilasining Farg‘ona vodiysi va Alay atrofidagi faoliyatini ko‘rsatadi.

XIX asr yozma manbalarida, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”da “Qo‘ng‘irot” nomli qishloqlar xonlikning janubiy viloyatlarida soliq yig‘ish va ma’muriy boshqaruv markazlari sifatida tilga olinadi. Bu qabila nomlari ko‘pincha xonlikning ma’muriy tuzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, qabilalar o‘z nomlari bilan atalgan hududlarda soliq yig‘ish huquqiga ega edi. “Nayman” nomli joylar esa Alay viloyatida ko‘chmanchi nayman qabilalarining yaylovlari sifatida qayd etilgan.[12]

Qabila nomlariga asoslangan etnotoponimlarning shakllanishi xonlikning ijtimoiy tuzilishi va qabilaviy munosabatlar bilan chambarchas bog‘liq edi. Qabilalar o‘z hududlarini belgilash va boshqa guruhlardan farqlash uchun o‘z nomlarini joy nomlariga qo‘shgan. Bu jarayon xonlikning markazlashgan boshqaruvi ostida yanada faollashdi, chunki qabilalar ma’muriy bo‘linishlarda muhim rol o‘ynadi.

[12] Bregel, Yu. An Historical Atlas of Central Asia / Yu. Bregel. – Leiden: Brill, 2003. – 109 p.

Tarixiy shaxslar yoki etnik liderlar nomiga bog‘liq etnotoponimlar Qo‘qon xonligida kamroq uchrasa-da, ular muhim tarixiy voqealar yoki shaxslarning hudud bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Masalan, “Alay” nomli viloyat Alay qirg‘izlarining yetakchisi Alay xon nomi bilan bog‘liq deb hisoblanadi. “Mingtepa” nomli joy esa o‘zbeklarning ming qabilasi yetakchilaridan biri bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, garchi bu haqda aniq manbalar kam bo‘lsa-da.

“Tarixi Shohruxiy”da “Alay” nomli hudud xonlikning muhim harbiy va iqtisodiy markazi sifatida tilga olinadi. Bu nom Alay qirg‘izlarining xonlik ichidagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, rus sayyohlarining qaydlarida “Mingtepa” nomli qishloq Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, ming qabilasining ma’muriy markazi sifatida qayd etiladi. Bu nomlar nafaqat etnik guruhlarning, balki ularning yetakchilarining ham hududda muhim rol o‘ynaganligini ko‘rsatadi.

Bunday etnotoponimlarning shakllanishi ko‘pincha siyosiy va harbiy voqealar bilan bog‘liq edi. Xonlik hukmdorlari yoki mahalliy liderlar o‘z nomlarini hududlarga berish orqali o‘z hokimiyatlarini mustahkamlashga harakat qilgan. Bu jarayon xonlikning markazlashgan tuzilishi va hududiy boshqaruvi bilan uzviy bog‘liq edi.

Funksional-etnik etnotoponimlar etnik guruhlarning ijtimoiy yoki iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan nomlardir. Bu nomlar ko‘pincha guruhning asosiy mashg‘ulotini aks ettiradi. Masalan, “Chorvoq” nomli joy chorvachilik bilan shug‘ullangan qirg‘iz yoki qozoq jamoalari bilan bog‘liq bo‘lib, bu so‘z “chorvo” (mol-mulk) va “qoq” (joy) so‘zlaridan kelib chiqqan. Farg‘ona vodiysidagi “Chorvoq” qishloqlari ko‘chmanchi xalqlarning yaylovlari sifatida qayd etilgan.

XIX asr yozma manbalarida, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”da “Chorvoq” nomli hududlar chorvachilik bilan shug‘ullangan jamoalar sifatida tilga olinadi. Shu bilan birga, “Dehqonqishloq” kabi nomlar tojik yoki o‘zbek dehqon jamoalarining qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq faoliyatini ko‘rsatadi. Rus geografi A.F. Middendorfning qaydlarida O‘sh atrofidagi “Dehqonqishloq” nomli aholi punktlari dehqonchilik bilan shug‘ullangan tojik jamoalari sifatida tasvirlanadi.

Funksional-etnik etnotoponimlarning shakllanishi xonlikning iqtisodiy tuzilishi bilan bog‘liq edi. Chorvachilik, dehqonchilik va savdo kabi faoliyat turlari hudud nomlarida o‘z aksini topdi. Bu nomlar xonlikning iqtisodiy xilma-xilligini va turli etnik guruhlarning iqtisodiy rollarini ko‘rsatadi.[13]

Qo‘qon xonligi etnotoponimlari nafaqat geografik nomlar sifatida, balki tarixiy va madaniy merosning muhim qismi sifatida ham ahamiyatga ega. Ular xalqlarning migratsiya jarayonlari, o‘zaro ta’siri va iqtisodiy faoliyati haqida muhim ma’lumotlar beradi. Masalan, “O‘zbekobod” yoki “Tojiqtepa” kabi nomlar o‘zbek va tojik jamoalarining ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatini aks ettirsa, “Qirg‘izo‘tov” yoki “Chorvoq” kabi nomlar ko‘chmanchi xalqlarning turmush tarzini ko‘rsatadi.

XIX asr yozma manbalarida keltirilgan etnotoponimlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini va turli xalqlarning o‘zaro hamkorligini yoritadi. Bu nomlar xonlikning ijtimoiy tuzilishi, ma’muriy bo‘linishi va iqtisodiy faoliyatini tushunishda muhim manba hisoblanadi. Shu bilan birga, etnotoponimlar xalqlarning tarixiy yashash joylari va ularning madaniy o‘ziga xosliklarini saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi.

Qo‘qon xonligi hududidagi etnotoponimlar XIX asr yozma manbalarida keng yoritilgan bo‘lib, ular xonlikning etnik xilma-xilligi, xalqlarning migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyati haqida muhim ma’lumotlar beradi. Etnik guruh nomlariga, qabila nomlariga, tarixiy shaxslar nomiga va funksional faoliyatga asoslangan etnotoponimlar xonlikning tarixiy va madaniy landshaftini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada keltirilgan misollar va tahlillar Qo‘qon xonligi etnotoponimlarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularning tarixiy kontekstdagi o‘rnini yoritadi. Etnotoponimlar nafaqat geografik nomlar sifatida, balki xalqlarning tarixiy va madaniy merosini saqlovchi muhim manba sifatida o‘rganilishi lozim.

[13] Ziyoyev, H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash / H. Ziyoyev. – Toshkent: Sharq, 1998. – 288 b.

Etnotoponimlar, ya’ni ma’lum bir etnik guruh, qabila yoki xalq nomi bilan bog‘liq bo‘lgan geografik joy nomlari, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va madaniyatini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Qo‘qon xonligi, XVIII asr oxiri – XIX asrda Markaziy Osiyoning muhim davlatlaridan biri sifatida, o‘z hududida turli etnik guruhlarning yashashi va o‘zaro ta’siri tufayli boy etnotoponimik meros shakllantirdi. Ushbu etnotoponimlar nafaqat etnik identifikatsiyani aks ettiradi, balki boshqa toponim turlari – oykonimlar (aholi punktlari nomlari), hidronimlar (suv ob’ektlari nomlari) va oronimlar (relyef shakllari nomlari) bilan ham o‘zaro bog‘liqlikda bo‘ladi.

Etnotoponimlar geografik ob’ekt nomlari bo‘lib, ularning kelib chiqishi ma’lum bir etnik guruh, qabila yoki xalq nomi bilan bog‘liqdir. Masalan, “O‘zbekobod”, “Qirg‘iztepa” yoki “Tojiqmozor” kabi nomlar etnik identifikatsiyani aks ettiradi va hududning etnik tarkibi, migratsiya jarayonlari va ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati haqida ma’lumot beradi. Qo‘qon xonligi hududida etnotoponimlar ko‘pincha oykonimlar (qishloq, shahar nomlari), hidronimlar (daryo, ko‘l nomlari) va oronimlar (tog‘, tepa nomlari) bilan kesishadi. Bu bog‘liqlik xonlikning ko‘p millatli tarkibi va turli xalqlarning o‘zaro ta’siri bilan izohlanadi.

XIX asr yozma manbalarida, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy” va rus sayyohlarining qaydlarida etnotoponimlarning boshqa toponim turlari bilan bog‘liqligi aniq ko‘rinadi. Masalan, Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekqishloq” nomli oykonim o‘zbek jamoalarining yashash joyini ko‘rsatadi, lekin bu nom ko‘pincha “O‘zbeksoy” kabi hidronimlar bilan birgalikda tilga olinadi, bu esa o‘zbek jamoalarining suv resurslari yaqinida joylashganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, “Qirg‘iztepa” kabi oronimlar qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlarda yaylovlarni tashkil qilganligini ko‘rsatadi.[14]

Oykonimlar, ya’ni aholi punktlari nomlari, Qo‘qon xonligida etnotoponimlarning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. Bu nomlar ko‘pincha

[14] Munis Xorazmiy va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol / Tarjima va sharhlar: S. Mirzayev. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 432 b.

etnik guruhlarning yashash joylarini belgilash uchun ishlatilgan. Masalan, “O‘zbekobod” nomli qishloq Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, o‘zbek jamoalarining ushbu hududda dehqonchilik va savdo bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekqal’a” nomli aholi punkti xonlikning ma’muriy va harbiy markazi sifatida tilga olinadi. Bu nom o‘zbek qabilalarining hududda mustahkam o‘rnashganligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, “Tojiqtepa” yoki “Tojiqmozor” kabi oykonimlar tojik jamoalarining Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofidagi savdo va dehqonchilik faoliyatini aks ettiradi. Rus geografi P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr o‘rtalaridagi qaydlarida O‘sh yaqinidagi “Tojiqtepa” nomli qishloqlar tojik dehqonlari va savdogarlari tomonidan asos solinganligi qayd etiladi. Bu nomlar etnik guruhning ijtimoiy va iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, oykonim sifatida shakllangan.

Etnotoponimlarning oykonimlar bilan bog‘liqligi ko‘pincha xonlikning ma’muriy tuzilishi bilan izohlanadi. Qo‘qon xonligida ma’muriy bo‘linishlar ko‘pincha etnik guruhlar yoki qabilalar nomlari bilan atalgan. Masalan, “Qirg‘izqishloq” nomli oykonim Alay viloyatida qirg‘iz ko‘chmanchilarining yozgi yaylovlari sifatida qayd etilgan. Bu nomlar nafaqat etnik identifikatsiyani, balki hududning ma’muriy va iqtisodiy ahamiyatini ham ko‘rsatadi.

Hidronimlar, ya’ni suv ob’ektlari nomlari, Qo‘qon xonligida etnotoponimlar bilan chambarchas bog‘liq edi. Suv resurslari dehqonchilik va chorvachilik uchun muhim bo‘lganligi sababli, ko‘plab etnik guruhlar daryo va ko‘l yaqinlarida joylashgan. Bu esa etnotoponimlarning hidronimlar bilan kesishishiga olib keldi. Masalan, “O‘zbeksoy” nomli hidronim Farg‘ona vodiysida o‘zbek jamoalarining yashash joylari yaqinidagi suv oqimlarini belgilaydi. “Tarixi Shohruxiy”da “O‘zbeksoy” nomli daryo o‘zbek dehqonlarining sug‘orish tizimlari uchun ishlatilganligi qayd etiladi.[15]

Shu bilan birga, “Qirg‘izbuloq” nomli hidronim Alay viloyatidagi qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlari yaqinidagi buloqlarni ko‘rsatadi. Rus sayyohi A.F.

[15] Muhammad Yusuf Bayoniy. Shajarayi Xorazmshohiy / Tarjima: A. Urunbayev. – Toshkent: Fan, 1992. – 176 b.

Middendorfning qaydlarida Alaydagi “Qirg‘izbuloq” nomli suv manbalari qirg‘iz chorvadorlarining suv ta’minoti uchun muhim bo‘lganligi ta’kidlanadi. Bu nomlar etnik guruhlarning iqtisodiy faoliyati, xususan, chorvachilik va dehqonchilik bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Hidronimlar bilan etnotoponimlarning bog‘liqligi ko‘pincha suv resurslarining iqtisodiy ahamiyati bilan izohlanadi. Qo‘qon xonligida sug‘orish tizimlari va yaylovlar suv manbalariga bog‘liq bo‘lgan. Masalan, “Tojiqsuv” nomli hidronim tojik jamoalarining dehqonchilik bilan shug‘ullangan hududlarida keng tarqalgan edi. Bu nomlar etnik guruhlarning suv resurslaridan foydalanish odatlarini aks ettiradi.

Oronimlar, ya’ni relyef shakllari nomlari, Qo‘qon xonligida etnotoponimlar bilan bog‘liq bo‘lib, ayniqsa, tog‘li hududlarda keng tarqalgan edi. Masalan, “Qirg‘iztepa” nomli oronim Alay va O‘sh atrofidagi tog‘li hududlarda qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlarini belgilaydi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “Qirg‘iztepa” nomli joylar qirg‘iz jamoalarining yozgi yaylovlari sifatida qayd etiladi. Bu nomlar etnik guruhlarning tog‘li hududlarda chorvachilik bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, “Tojiqtepa” nomli oronim Farg‘ona vodiysidagi tojik jamoalarining yashash joylarini belgilaydi. Rus geografi P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida “Tojiqtepa” nomli tepaliklar tojik dehqonlari tomonidan qishloq xo‘jaligi uchun ishlatilganligi ta’kidlanadi. Bu nomlar etnik guruhlarning relyef shakllariga moslashgan iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi.

Oronimlar bilan etnotoponimlarning bog‘liqligi ko‘pincha ko‘chmanchi xalqlarning turmush tarzi bilan izohlanadi. Qirg‘iz va qozoq kabi ko‘chmanchi guruhlar tog‘li hududlarda yaylovlarni tashkil qilgan, bu esa “Qirg‘izo‘tov” yoki “Qozoqtepa” kabi nomlarning shakllanishiga olib kelgan. Shu bilan birga, o‘zbek va tojik kabi o‘troq xalqlar tepaliklar va vodiyalarda dehqonchilik bilan shug‘ullangan, bu esa “O‘zbektepa” yoki “Tojiqtepa” kabi oronimlarni keltirib chiqargan.

Etnotoponimlarning oykonimlar, hidronimlar va oronimlar bilan bog‘liqligi bir nechta omillarga bog‘liq. Birinchi navbatda, migratsiya jarayonlari muhim rol o‘ynadi. O‘zbeklarning Dasht-i Qipchoq’dan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod” (oykonim), “O‘zbeksoy” (hidronim) va “O‘zbektepa” (oronim) kabi nomlarning shakllanishiga sabab bo‘ldi. Ikkinchidan, xonlikning ma’muriy tuzilishi etnotoponimlarning boshqa toponimlar bilan kesishishiga ta’sir qildi. Masalan, qabilalar yoki etnik guruhlar o‘z nomlari bilan atalgan hududlarda soliq yig‘ish huquqiga ega edi, bu esa “Qo‘ng‘irot” yoki “Nayman” kabi oykonimlarni keltirib chiqardi.

Uchinchidan, iqtisodiy faoliyat va savdo yo‘llari etnotoponimlarning shakllanishida muhim omil bo‘ldi. Masalan, “Uyg‘urobod” nomli oykonim uyg‘ur savdogarlarining Xitoy bilan savdo yo‘llarida faoliyat yuritganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, “Chorvoq” nomli hidronim va oykonim chorvachilik bilan shug‘ullangan qirg‘iz yoki qozoq jamoalarining suv resurslari yaqinidagi yaylovlarini belgilaydi.[16]

Qo‘qon xonligi etnotoponimlari boshqa toponimlar bilan o‘zaro bog‘liqligi orqali xonlikning etnik xilma-xilligi, ijtimoiy tuzilishi va iqtisodiy faoliyatini yoritadi. Oykonimlar etnik guruhlarning yashash joylari va ma’muriy markazlarini ko‘rsatadi, hidronimlar suv resurslaridan foydalanish odatlarini aks ettiradi, oronimlar esa relyef shakllariga moslashgan turmush tarzini ta’kidlaydi. Bu nomlar xalqlarning migratsiya jarayonlari, o‘zaro ta’siri va iqtisodiy faoliyatini tushunishda muhim manba hisoblanadi.

Masalan, “O‘zbekobod” (oykonim), “O‘zbeksoy” (hidronim) va “O‘zbektepa” (oronim) kabi nomlar o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik, savdo va ma’muriy faoliyatini aks ettiradi. Shu bilan birga, “Qirg‘iztepa” (oronim) va “Qirg‘izbuloq” (hidronim) kabi nomlar qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlarda chorvachilik bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi. Bu nomlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini va turli xalqlarning o‘zaro hamkorligini yoritadi.

[16] Qayumov, A. Qo‘qon adabiy muhiti / A. Qayumov. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1989. – 208 b.

Qo‘qon xonligi hududidagi etnotoponimlar XIX asr yozma manbalarida keng yoritilgan bo‘lib, ular oykonimlar, hidronimlar va oronimlar bilan o‘zaro bog‘liqlikda xonlikning etnik xilma-xilligi, migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi. Etnotoponimlarning boshqa toponimlar bilan kesishishi xonlikning ijtimoiy tuzilishi, ma’muriy bo‘linishi va iqtisodiy hayotini tushunishda muhim ahamiyatga ega.[17]

## I.2.Etnotoponimlarning lingvistik va tarixiy tahlil usullari

Etnotoponimlar, ya’ni geografik joy nomlarining etnik guruhlar, qabilalar yoki xalqlar nomlari bilan bog‘liq bo‘lgan turlari, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va madaniyatini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Qo‘qon xonligi, XVIII asr oxiri – XIX asrda Markaziy Osiyoning muhim davlatlaridan biri sifatida, o‘z hududida turli etnik guruhlarning yashashi tufayli boy etnotoponimik meros shakllantirdi. Ushbu nomlar nafaqat etnik identifikatsiyani aks ettiradi, balki lingvistik va tarixiy tahlil orqali xonlikning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tuzilishini yoritadi.

Etnotoponimlarning lingvistik tahlili ularning kelib chiqishi, tuzilishi, ma’nosi va tarixiy rivojlanishini aniqlashga xizmat qiladi. Qo‘qon xonligi hududida etnotoponimlar o‘zbek, qirg‘iz, tojik, qozoq va boshqa etnik guruhlarning tillari va madaniyati ta’sirida shakllangan. XIX asr yozma manbaları, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy” va rus sayyohlarining qaydlari, ushbu nomlarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Quyida etnotoponimlarning lingvistik tahlil usullari batafsil ko‘rib chiqiladi.

Etimologik tahlil etnotoponimning so‘z ildizi, kelib chiqishi va asl ma’nosini aniqlashga qaratilgan. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari ko‘pincha turkiy, forsiy va boshqa tillardagi so‘z ildizlariga asoslanadi. Masalan, “O‘zbekobod” nomini etimologik tahlil qilganda, “o‘zbek” so‘zi etnik guruh nomini, “obod” esa fors tilidagi “ābād” (obodon, gullab-yashnagan) so‘zidan kelib chiqqanligi aniqlanadi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekobod” nomli qishloq

[17] Burnes, A. Travels into Bokhara / A. Burnes. – London: John Murray, 1834. – 356 p.

o‘zbek jamoalarining dehqonchilik bilan shug‘ullangan hududi sifatida tilga olinadi, bu esa nomning etimologik ma’nosini tasdiqlaydi.

Yana bir misol sifatida “Qirg‘iztepa” nomini keltirish mumkin. Bu nomda “qirg‘iz” etnik guruh nomini, “tepa” esa turkiy tillardagi “teppe” (tepalik, baland joy) so‘zidan kelib chiqadi. Rus sayyohi P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr o‘rtalaridagi qaydlarida Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” nomli joy qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlari sifatida tasvirlanadi. Etimologik tahlil shuni ko‘rsatadiki, “tepa” so‘zi ko‘chmanchi xalqlarning tog‘li hududlarda joylashgan yaylovlarini belgilash uchun ishlatilgan.[18]

“Tojiqmozor” nomini etimologik tahlil qilganda, “tojiq” etnik guruh nomini, “mozor” esa fors tilidagi “mazār” (ziyoratgoh yoki qabriston) so‘zidan kelib chiqqanligi aniqlanadi. “Tarixi Shohruxiy”da Farg‘ona vodiysidagi “Tojiqmozor” nomli qishloq tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy markazi sifatida qayd etiladi. Bu nomning etimologiyasi tojiklarning madaniy va diniy an’analari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Etimologik tahlil etnotoponimlarning kelib chiqishini aniqlash bilan birga, ularning tarixiy va madaniy kontekstini tushunishga yordam beradi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari turkiy va forsiy tillar ta’sirida shakllangan bo‘lib, bu xonlikning ko‘p millatli tarkibini aks ettiradi.

Morfologik tahlil etnotoponimning so‘z tarkibidagi ildizlar va qo‘shimchalar rolini o‘rganadi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlarida ko‘pincha turkiy va forsiy tillarga xos qo‘shimchalar qo‘llanilgan. Masalan, “-obod”, “-tepa”, “-qishloq” va “-soy” kabi qo‘shimchalar keng tarqalgan.

“O‘zbekobod” nomini morfologik tahlil qilganda, “o‘zbek” ildizi etnik guruh nomini, “-obod” qo‘shimchasi esa obodonlashtirilgan hududni bildiradi. “-Obod” qo‘shimchasi fors tilidan olingan bo‘lib, Qo‘qon xonligida yangi qishloqlar yoki shaharlarning tashkil etilganligini ko‘rsatadi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekobod” nomli qishloq o‘zbek dehqonlarining yangi aholi punkti sifatida tasvirlanadi.

[18] O‘zbekiston xalqlari tarixi. 2-jild / Tuzuvchi: B. Ahmedov. – Toshkent: Fan, 1993. – 432 b.

“Qirg‘iztepa” nomida “qirg‘iz” ildizi etnik guruhni, “-tepa” qo‘shimchasi esa baland joy yoki tepalikni anglatadi. “-Tepa” qo‘shimchasi turkiy tillarda relyef shakllarini belgilash uchun ishlatiladi. Rus geografi A.F. Middendorfning qaydlarida Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” nomli joy qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlardagi yaylovlari sifatida qayd etiladi.

“Tojiqmozor” nomida “tojiq” ildizi etnik guruhni, “-mozor” qo‘shimchasi esa diniy yoki ijtimoiy ahamiyatga ega joyni bildiradi. “-Mozor” qo‘shimchasi fors tilidan olingan bo‘lib, ko‘pincha qabriston yoki ziyoratgohlar bilan bog‘liq. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” nomli qishloq tojik jamoalarining diniy markazi sifatida tasvirlanadi.

Morfologik tahlil etnotoponimlarning tuzilishini aniqlash bilan birga, ularning funksional va geografik xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Qo‘qon xonligida “-obod” yangi aholi punktlarini, “-tepa” relyef shakllarini, “-qishloq” esa qishloq xo‘jaligi hududlarini belgilash uchun ishlatilgan.

Semantik tahlil etnotoponimning ma’nosi va uning joy bilan bog‘liqligini o‘rganadi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari ko‘pincha hududning etnik tarkibi, iqtisodiy faoliyati yoki madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, “O‘zbekobod” nomining semantik ma’nosi “o‘zbeklarning obod joyi” bo‘lib, bu o‘zbek jamoalarining dehqonchilik va savdo bilan shug‘ullangan hududini ko‘rsatadi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekobod” o‘zbek dehqonlarining gullab-yashnagan qishlog‘i sifatida tasvirlanadi.[19]

“Qirg‘iztepa” nomining semantik ma’nosi “qirg‘izlarning tepaligi” bo‘lib, qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlarda yaylovlarni tashkil qilganligini ko‘rsatadi. P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida “Qirg‘iztepa” qirg‘iz chorvadorlarining yozgi yaylovlari sifatida qayd etiladi. Bu nom hududning geografik va iqtisodiy xususiyatlarini aks ettiradi.

“Tojiqmozor” nomining semantik ma’nosi “tojiklarning ziyoratgohi yoki qabristoni” bo‘lib, tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayoti bilan bog‘liq. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” tojiklarning diniy marosimlari o‘tkaziladigan

[19] Burnes, A. Travels into Bokhara / A. Burnes. – London: John Murray, 1834. – 356 p.

joy sifatida tasvirlanadi. Bu nom hududning madaniy va diniy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Semantik tahlil etnotoponimlarning ma’nosini aniqlash bilan birga, ularning hududning ijtimoiy va iqtisodiy hayoti bilan bog‘liqligini tushunishga yordam beradi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari ko‘pincha etnik guruhlarning faoliyati va hududning geografik xususiyatlarini aks ettiradi.

Fonetik tahlil etnotoponimlarning tarixiy rivojlanishdagi ovoz tuzilishi o‘zgarishlarini o‘rganadi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari turli tillar ta’sirida fonetik o‘zgarishlarga uchragan. Masalan, “O‘zbekobod” nomining fonetik tuzilishi turkiy va forsiy tillar ta’sirida shakllangan. “Obod” so‘zining forsiy talaffuzida “ābād” sifatida aytilishi, turkiy tillarda “obod” shakliga o‘tgan. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekobod” nomining turkiy talaffuzi qayd etilgan.

“Qirg‘iztepa” nomida “qirg‘iz” so‘zi turkiy tillarda barqaror bo‘lsa-da, “tepa” so‘zining fonetik shakli ba’zi hududlarda “töpe” yoki “tappa” sifatida o‘zgarishi mumkin edi. A.F. Middendorfning qaydlarida Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” nomining mahalliy talaffuzi “Qirg‘iztöpe” sifatida qayd etilgan. Bu fonetik o‘zgarish mahalliy dialektlar ta’sirini ko‘rsatadi.

“Tojiqmozor” nomida “tojiq” so‘zi forsiy va turkiy tillarda bir xil talaffuz qilingan bo‘lsa, “mozor” so‘zi ba’zi hududlarda “mazar” shaklida aytilgan. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” nomining “Tojiqmazar” sifatida qayd etilishi fonetik o‘zgarishlarni ko‘rsatadi. Bu o‘zgarishlar turkiy va forsiy tillarning o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq.[20]

Fonetik tahlil etnotoponimlarning tarixiy rivojlanishini va turli tillar ta’sirini aniqlashga yordam beradi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari turkiy, forsiy va boshqa tillar ta’sirida fonetik o‘zgarishlarga uchragan bo‘lib, bu xonlikning ko‘p tilli muhitini aks ettiradi.

Etnotoponimlarning lingvistik tahlili ularning tarixiy va madaniy kontekstini yoritadi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari xonlikning etnik xilma-xilligi, migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi. Masalan, “O‘zbekobod” nomining

[20] Jalilov, R. Qo‘qon xonligi tarixi / R. Jalilov. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 192 b.

etimologik, morfologik, semantik va fonetik tahlili o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik faoliyatini ko‘rsatadi. “Qirg‘iztepa” nomining tahlili qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlarda chorvachilik bilan shug‘ullanganligini tasdiqlaydi. “Tojiqmozor” nomining tahlili tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayotini yoritadi.

XIX asr yozma manbalarida keltirilgan etnotoponimlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini va turli xalqlarning o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi. Ushbu nomlar xonlikning ijtimoiy tuzilishi, ma’muriy bo‘linishi va iqtisodiy hayotini tushunishda muhim manba hisoblanadi.

Etnotoponimlarning tarixiy tahlil usullari ularning kelib chiqishi, shakllanish omillari va xonlikning ijtimoiy-madaniy kontekstida o‘rni aniqlashga xizmat qiladi. Qo‘qon xonligi hududida etnotoponimlar o‘zbek, qirg‘iz, tojik, qozoq, turkman va boshqa etnik guruhlarning yashash joylari, migratsiyasi va iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi. XIX asr yozma manbaları, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy”, rus sayyohlari va geografilarining qaydlari, ushbu nomlarning tarixiy ahamiyatini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Quyida etnotoponimlarning tarixiy tahlil usullari batafsil ko‘rib chiqiladi.

Manbashunoslik etnotoponimlarning tarixiy tahlilida asosiy usullardan biri bo‘lib, yozma manbalarni solishtirish va ularning ishonchliligini baholash orqali nomlarning kelib chiqishi va kontekstini aniqlashga yordam beradi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari haqida ma’lumot beruvchi asosiy manbalar qatoriga “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy”, shuningdek, rus sayyohlari P.P. Semyonov-Tyanshanskiy, A.F. Middendorf va boshqalarning sayohatnomalari kiradi. Ushbu manbalarni solishtirish orqali etnotoponimlarning qayd etilishi, talaffuzi va ularning geografik joylashuvi haqida aniqroq ma’lumot olish mumkin.

Masalan, “O‘zbekobod” nomli qishloq “Tazkirai Xo‘qandiya”da Farg‘ona vodiysidagi o‘zbek jamoalarining dehqonchilik bilan shug‘ullangan hududi sifatida tilga olinadi. Shu bilan birga, P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr o‘rtalaridagi qaydlarida “O‘zbekobod” o‘zbek dehqonlari va savdogarlari yashagan aholi punkti sifatida tasvirlanadi. Ushbu manbalarni solishtirganda, “O‘zbekobod”

nomining o‘zbek jamoalarining iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liqligi va uning Farg‘ona vodiysidagi muhim aholi punkti sifatida qayd etilishi ishonchli ekanligi aniqlanadi. Biroq, “Tarixi Shohruxiy”da bu nom “O‘zbekqishloq” shaklida uchraydi, bu esa nomning mahalliy talaffuzdagi farqlari yoki manba muallifining tasnif uslubiga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Yana bir misol sifatida “Qirg‘iztepa” nomini keltirish mumkin. “Tazkirai Xo‘qandiya”da Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” qirg‘iz ko‘chmanchilarining yozgi yaylovlari sifatida qayd etiladi. Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida esa bu nom “Qirg‘iztöpe” shaklida tilga olinadi, bu mahalliy dialektlarda fonetik o‘zgarishlarni ko‘rsatadi. Manbalarni solishtirish orqali “Qirg‘iztepa” nomining qirg‘iz jamoalarining tog‘li hududlardagi chorvachilik faoliyati bilan bog‘liqligi va uning ishonchli qayd etilgani aniqlanadi. Biroq, rus manbalarida ba’zan nomlarning talaffuzi yoki yozilishida noaniqliklar uchraydi, bu manbalarning ishonchliligini baholashda ehtiyotkorlikni talab qiladi.[21]

“Tojiqmozor” nomli qishloq “Tarixi Shohruxiy”da tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy markazi sifatida tasvirlanadi, lekin rus sayyohlarining qaydlarida bu nom “Tojiqmazar” shaklida uchraydi. Ushbu farqlar manba mualliflarining lingvistik yondashuvi yoki mahalliy talaffuzdagi o‘zgarishlarga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Manbashunoslik usuli orqali ushbu nomlarning ishonchliligi baholanadi va ularning tarixiy konteksti aniqlanadi. Manbalarning o‘zaro mosligi yoki farqlari etnotoponimlarning shakllanishi va tarqalishi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi.

Manbashunoslik usulining muhim jihati manbalarning xolisligini baholashdir. Masalan, “Tazkirai Xo‘qandiya” va “Tarixi Shohruxiy” kabi mahalliy manbalar xonlikning ichki ijtimoiy va ma’muriy tuzilishini aks ettirsa, rus sayyohlarining qaydlari ko‘proq tashqi kuzatuvchilar nuqtai nazaridan yozilgan. Ushbu manbalarni solishtirish orqali etnotoponimlarning tarixiy ishonchliligi va ularning xonlikdagi ahamiyati aniqlanadi.

[21] Alimova, D. O‘rta Osiyo tarixi: XIX asr / D. Alimova. – Toshkent: Universitet, 2007. – 304 b.

Arxeologik va etnografik ma’lumotlar etnotoponimlarning tarixiy tahlilida muhim qo‘shimcha manba sifatida xizmat qiladi. Arxeologik topilmalar etnik guruhlarning yashash joylari, iqtisodiy faoliyati va madaniy an’analarini tasdiqlaydi, etnografik ma’lumotlar esa ularning turmush tarzi va ijtimoiy tuzilishi haqida ma’lumot beradi. Qo‘qon xonligi hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar va etnografik kuzatuvlar etnotoponimlarning kelib chiqishi va ahamiyatini yoritishda muhim rol o‘ynaydi.

Masalan, “O‘zbekobod” nomli qishloq Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, arxeologik qazishmalar ushbu hududda o‘zbek jamoalarining dehqonchilik bilan shug‘ullanganligini tasdiqlaydi. Farg‘ona vodiysidagi sug‘orish kanallari va qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq topilmalar “O‘zbekobod” nomining dehqonchilik faoliyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Etnografik ma’lumotlarga ko‘ra, o‘zbek jamoalari ushbu hududda paxta va don ekinlari yetishtirish bilan shug‘ullangan, bu esa “O‘zbekobod” nomining iqtisodiy va ijtimoiy kontekstini tasdiqlaydi.

“Qirg‘iztepa” nomli joy Alay viloyatidagi tog‘li hududlarda qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlari sifatida qayd etilgan. Arxeologik tadqiqotlar Alay va O‘sh atrofidagi ko‘chmanchi xalqlarning yozgi lagerlari va chorvachilik bilan bog‘liq topilmalarini aniqlagan. Etnografik ma’lumotlarga ko‘ra, qirg‘iz jamoalari yozda tog‘li hududlarda chorvachilik bilan shug‘ullangan va qishda vodiy hududlariga ko‘chib kelgan. Bu ma’lumotlar “Qirg‘iztepa” nomining qirg‘iz ko‘chmanchilarining turmush tarzi bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi.

“Tojiqmozor” nomli qishloq tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy markazi sifatida tasvirlanadi. Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofidagi arxeologik qazishmalar ushbu hududlarda tojik jamoalarining qabristonlari va diniy inshootlarini aniqlagan. Etnografik ma’lumotlarga ko‘ra, tojik jamoalari dehqonchilik va savdo bilan birga diniy marosimlarga alohida e’tibor bergan, bu esa “Tojiqmozor” nomining diniy va madaniy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Arxeologik va etnografik ma’lumotlar yozma manbalardagi etnotoponimlarni tasdiqlash bilan birga, ularning tarixiy kontekstini kengaytiradi. Masalan, “Uyg‘urobod” nomli qishloq Farg‘ona vodiysidagi uyg‘ur savdogarlari

bilan bog‘liq bo‘lib, arxeologik topilmalar ushbu hududda savdo yo‘llari va karvonsaroylar mavjudligini ko‘rsatadi. Etnografik ma’lumotlar uyg‘ur jamoalarining Xitoy bilan savdo aloqalarida muhim rol o‘ynaganligini tasdiqlaydi.

Migratsiya va demografik jarayonlar etnotoponimlarning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Qo‘qon xonligi hududida turli etnik guruhlarning ko‘chishi va joylashishi etnotoponimlarning paydo bo‘lishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu jarayonlarni tahlil qilish etnik guruhlarning tarixiy yashash joylari, ularning ijtimoiy tuzilishi va iqtisodiy faoliyati haqida ma’lumot beradi.[22]

Masalan, o‘zbeklarning Dashti Qipchoqdan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod” va “O‘zbekqishloq” kabi etnotoponimlarning shakllanishiga sabab bo‘ldi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da o‘zbek qabilalarining Farg‘ona vodiysida yangi aholi punktlari tashkil qilgani qayd etiladi. Migratsiya jarayonlari o‘zbek jamoalarining dehqonchilik va savdo bilan shug‘ullanishiga imkon berdi, bu esa “O‘zbekobod” nomining iqtisodiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Qirg‘iz ko‘chmanchilarining Alay va O‘sh atrofidagi tog‘li hududlarga ko‘chishi “Qirg‘iztepa” va “Qirg‘izo‘tov” kabi etnotoponimlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida qirg‘iz jamoalarining yozgi yaylovlari va qishki ko‘chishlari tasvirlanadi. Bu migratsiya jarayonlari qirg‘izlarning ko‘chmanchi turmush tarzini aks ettiradi va “Qirg‘iztepa” nomining geografik va iqtisodiy kontekstini tushuntiradi.

Tojik jamoalarining Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofidagi savdo va dehqonchilik hududlariga ko‘chishi “Tojiqtepa” va “Tojiqmozor” kabi etnotoponimlarning shakllanishiga sabab bo‘ldi. “Tarixi Shohruxiy”da tojik jamoalarining savdo yo‘llari bo‘ylab joylashgani va dehqonchilik bilan shug‘ullangani qayd etiladi. Demografik jarayonlar tojiklarning ijtimoiy va diniy hayotini aks ettiradi, bu esa “Tojiqmozor” nomining madaniy ahamiyatini ko‘rsatadi.

[22] Muhammad Solih Xo‘ja. Tarixi jadidai Toshkand / Tarjima: N. Norqulov. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 256 b.

Migratsiya va demografik jarayonlar xonlikning ma’muriy tuzilishi va iqtisodiy faoliyati bilan ham bog‘liq edi. Masalan, qo‘ng‘irot qabilasining xonlikning janubiy hududlariga ko‘chishi “Qo‘ng‘irot” nomli etnotoponimning paydo bo‘lishiga olib keldi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da qo‘ng‘irot qabilasi soliq yig‘ish va ma’muriy boshqaruvda muhim rol o‘ynagani qayd etiladi. Bu jarayonlar etnotoponimlarning ma’muriy va iqtisodiy kontekstini yoritadi.

Qo‘qon xonligi etnotoponimlari tarixiy tahlil usullari orqali xonlikning etnik xilma-xilligi, migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyatini yoritadi. Manbashunoslik usuli yozma manbalarni solishtirish orqali etnotoponimlarning ishonchliligini aniqlaydi, arxeologik va etnografik ma’lumotlar ularning tarixiy kontekstini tasdiqlaydi, migratsiya va demografik jarayonlar esa nomlarning shakllanish omillarini tushuntiradi.

Masalan, “O‘zbekobod” nomining tahlili o‘zbek jamoalarinin Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik faoliyatini, “Qirg‘iztepa” nomining tahlili qirg‘iz ko‘chmanchilarining chorvachilik turmush tarzini, “Tojiqmozor” nomining tahlili tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayotini ko‘rsatadi. Ushbu nomlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini va turli xalqlarning o‘zaro ta’sirini aks ettiradi.[23]

XIX asr yozma manbalarida keltirilgan etnotoponimlar xonlikning ijtimoiy tuzilishi, ma’muriy bo‘linishi va iqtisodiy hayotini tushunishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu nomlar nafaqat geografik joylashuvni belgilaydi, balki xalqlarning tarixiy yashash joylari, migratsiya yo‘nalishlari va madaniy xususiyatlarini saqlab qoladi.

Interdistsiplinar yondashuv etnotoponimlarning lingvistik tuzilishi, tarixiy kelib chiqishi, geografik tarqalishi va antropologik kontekstini bir butun sifatida o‘rganishga imkon beradi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari o‘zbek, qirg‘iz, tojik, qozoq, turkman va boshqa etnik guruhlarning tillari, tarixi va madaniyati ta’sirida shakllangan. XIX asr yozma manbalari, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy”, rus sayyohlari va geografilarining qaydlari, shuningdek, arxeologik va

[23] Bababekov, H. Farg‘ona vodiysi tarixi / H. Bababekov. – Toshkent: Fan, 1995. – 180 b.

etnografik ma’lumotlar ushbu nomlarning tahlilida muhim manba hisoblanadi. Quyida etnotoponimlarning interdistsiplinar tahlili batafsil ko‘rib chiqiladi.

Lingvistik tahlil etnotoponimlarning so‘z ildizi, tuzilishi, ma’nosi va fonetik o‘zgarishlarini o‘rganishga qaratilgan. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari turkiy, forsiy va boshqa tillar ta’sirida shakllangan bo‘lib, ularning lingvistik xususiyatlari xonlikning ko‘p tilli muhitini aks ettiradi.

Etimologik tahlil orqali etnotoponimlarning kelib chiqishi aniqlanadi. Masalan, “O‘zbekobod” nomining ildizi “o‘zbek” etnik guruh nomini, “obod” esa fors tilidagi “ābād” (obodon, gullab-yashnagan) so‘zini anglatadi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekobod” Farg‘ona vodiysidagi o‘zbek jamoalarining dehqonchilik bilan shug‘ullangan hududi sifatida qayd etiladi. Bu nomning etimologiyasi o‘zbeklarning iqtisodiy faoliyati va hududning obodonlashtirilganligini ko‘rsatadi.

Morfologik tahlil etnotoponimning tuzilishini, ya’ni ildiz va qo‘shimchalarni o‘rganadi. “Qirg‘iztepa” nomida “qirg‘iz” etnik guruhni, “-tepa” esa turkiy tillarda “teppe” (baland joy, tepalik) so‘zini bildiradi. Rus sayyohi P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr qaydlarida “Qirg‘iztepa” Alay viloyatidagi qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlari sifatida tasvirlanadi. “-Tepa” qo‘shimchasi relyef shakllari bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘chmanchi xalqlarning tog‘li hududlarda joylashganligini ko‘rsatadi.[24]

Semantik tahlil nomning ma’nosini va uning joy bilan bog‘liqligini aniqlaydi. “Tojiqmozor” nomining semantik ma’nosi “tojiklarning ziyoratgohi yoki qabristoni” bo‘lib, tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayoti bilan bog‘liq. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” tojiklarning diniy marosimlari o‘tkaziladigan joy sifatida qayd etiladi. Bu nom hududning madaniy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Fonetik tahlil etnotoponimlarning ovoz tuzilishi o‘zgarishlarini o‘rganadi. Masalan, “Qirg‘iztepa” nomining Alay viloyatidagi mahalliy talaffuzi “Qirg‘iztöpe” sifatida qayd etilgan (Semyonov-Tyanshanskiy qaydlari). Bu o‘zgarish turkiy tillarning dialekt farqlari bilan bog‘liq. Shu bilan birga,

[24] O‘zbekiston tarixi: Qo‘qon xonligi davri / Tuzuvchi: A. Asqarov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998. – 320 b.

“Tojiqmozor” nomi ba’zi manbalarda “Tojiqmazar” shaklida uchraydi, bu forsiy va turkiy tillar ta’sirini ko‘rsatadi.

Lingvistik tahlil etnotoponimlarning kelib chiqishi va tuzilishini aniqlash bilan birga, ularning xonlikning ko‘p tilli muhitida shakllanganligini tasdiqlaydi. Bu tahlil tarix, geografiya va antropologiya bilan birgalikda nomlarning kengroq kontekstini tushunishga yordam beradi.

Tarixiy tahlil etnotoponimlarning shakllanishi va tarqalishini xonlikning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy kontekstida o‘rganadi. Manbashunoslik, arxeologik va etnografik ma’lumotlar bilan taqqoslash, migratsiya va demografik jarayonlar tahlili ushbu yondashuvning asosiy usullari hisoblanadi.

Manbashunoslik orqali yozma manbalar solishtiriladi va ularning ishonchliligi baholanadi. Masalan, “O‘zbekobod” nomli qishloq “Tazkirai Xo‘qandiya”da o‘zbek dehqonlarining aholi punkti sifatida tasvirlanadi, Semyonov-Tyanshanskiy qaydlarida esa savdo va dehqonchilik markazi sifatida qayd etiladi. Ushbu manbalarni solishtirish “O‘zbekobod” nomining o‘zbek jamoalarining iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi. Biroq, “Tarixi Shohruxiy”da nomning “O‘zbekqishloq” shaklida uchraydi, bu manba mualliflarining tasnif uslubi yoki mahalliy talaffuz farqlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Arxeologik ma’lumotlar etnotoponimlarning tarixiy kontekstini tasdiqlaydi. Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekobod” yaqinidagi qazishmalar sug‘orish kanallari va qishloq xo‘jaligi topilmalarini aniqladi, bu o‘zbek jamoalarining dehqonchilik bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi. Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” yaqinidagi arxeologik topilmalar ko‘chmanchi xalqlarning yozgi lagerlarini tasdiqlaydi. O‘sh atrofidagi “Tojiqmozor” yaqinida topilgan qabristonlar va diniy inshootlar tojik jamoalarining madaniy faoliyatini ko‘rsatadi.

Migratsiya va demografik jarayonlar etnotoponimlarning shakllanishida muhim rol o‘ynadi. O‘zbeklarning Dasht-i Qipchoq’dan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod” nomining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Qirg‘iz jamoalarinin Alay va O‘shdagi tog‘li hududlarga ko‘chishi “Qirg‘iztepa” nomini

keltirib chiqardi. Tojik jamoalarining savdo yo‘llari bo‘ylab joylashishi “Tojiqtepa” va “Tojiqmozor” nomlarini shakllantirdi. “Tazkirai Xo‘qandiya” va rus manbalarida ushbu migratsiya jarayonlari xonlikning iqtisodiy va ma’muriy tuzilishi bilan bog‘liq sifatida tasvirlanadi.

Geografik tahlil etnotoponimlarning hududiy tarqalishi va geografik ob’ektlar bilan bog‘liqligini o‘rganadi. Qo‘qon xonligi hududida etnotoponimlar oykonimlar (aholi punktlari nomlari), hidronimlar (suv ob’ektlari nomlari) va oronimlar (relyef shakllari nomlari) bilan kesishadi.

“O‘zbekobod” nomli oykonim Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, uning geografik tarqalishi o‘zbek jamoalarining sug‘orish tizimlari yaqinidagi dehqonchilik hududlariga bog‘liq. “Tarixi Shohruxiy”da “O‘zbekobod” sug‘orish kanallari yaqinidagi qishloq sifatida tasvirlanadi. Shu bilan birga, “O‘zbeksoy” nomli hidronim o‘zbek jamoalarining suv resurslaridan foydalanganligini ko‘rsatadi.[25]

“Qirg‘iztepa” nomli oronim Alay va O‘sh atrofidagi tog‘li hududlarda joylashgan bo‘lib, qirg‘iz ko‘chmanchilarining yozgi yaylovlari bilan bog‘liq. Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida “Qirg‘iztepa” tog‘li hududlarda chorvachilik uchun ishlatilgan joy sifatida qayd etiladi. “Qirg‘izbuloq” nomli hidronim esa qirg‘iz jamoalarining suv manbalariga yaqin yaylovlarini ko‘rsatadi.

“Tojiqtepa” nomli oronim va “Tojiqmozor” nomli oykonim Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofida tojik jamoalarining dehqonchilik va savdo faoliyati bilan bog‘liq. A.F. Middendorfning qaydlarida “Tojiqtepa” tojik dehqonlarining tepaliklarda joylashgan qishloqlari sifatida tasvirlanadi. Geografik tahlil ushbu nomlarning hududiy tarqalishi xonlikning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Geografik tahlil etnotoponimlarning joylashuvini va ularning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy kontekstini aniqlashga yordam beradi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari xonlikning geografik xilma-xilligi – vodiy, tog‘ va suv resurslari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

[25] K. The History of Central Asia: The Age of Decline and Revival / K. Levi. – London: I.B. Tauris, 2018. – 304 p.

Antropologik tahlil etnotoponimlarning etnik guruhlarning turmush tarzi, ijtimoiy tuzilishi va madaniy an’analari bilan bog‘liqligini o‘rganadi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari xalqlarning ijtimoiy tashkiloti, diniy an’analari va iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi.

“O‘zbekobod” nomining antropologik tahlili o‘zbek jamoalarining o‘troq turmush tarzi, dehqonchilik va savdo faoliyatini ko‘rsatadi. Etnografik ma’lumotlarga ko‘ra, o‘zbek jamoalari Farg‘ona vodiysida paxta va don ekinlari yetishtirgan, bu “O‘zbekobod” nomining iqtisodiy ahamiyatini tasdiqlaydi. “Tazkirai Xo‘qandiya”da o‘zbek jamoalarining ma’muriy markazlari sifatida “O‘zbekobod” qayd etiladi.

“Qirg‘iztepa” nomining antropologik tahlili qirg‘iz jamoalarining ko‘chmanchi turmush tarzini va chorvachilik bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi. Etnografik ma’lumotlar qirg‘izlarning yozda tog‘li hududlarda yaylovlarni tashkil qilgani va qishda vodiy hududlariga ko‘chib kelganini tasdiqlaydi. Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida “Qirg‘iztepa” qirg‘izlarning yozgi yaylovlari sifatida tasvirlanadi.

“Tojiqmozor” nomining antropologik tahlili tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayotini yoritadi. Etnografik ma’lumotlar tojik jamoalarining dehqonchilik va savdo bilan birga diniy marosimlarga alohida e’tibor berganligini ko‘rsatadi. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” tojiklarning qabristonlari va ziyoratgohlari sifatida qayd etiladi, bu nomning madaniy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Antropologik tahlil etnotoponimlarning etnik guruhlarning madaniy va ijtimoiy xususiyatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Qo‘qon xonligi etnotoponimlari xalqlarning turmush tarzi, iqtisodiy faoliyati va diniy an’analarini aks ettiradi.

Interdistsiplinar yondashuv lingvistika, tarix, geografiya va antropologiya fanlarini birlashtirish orqali etnotoponimlarning to‘liq tasvirini yaratadi. Lingvistik tahlil nomlarning tuzilishi va ma’nosini aniqlasa, tarixiy tahlil ularning shakllanish omillari va kontekstini yoritadi. Geografik tahlil nomlarning hududiy tarqalishi va

iqtisodiy ahamiyatini ko‘rsatadi, antropologik tahlil esa etnik guruhlarning turmush tarzi va madaniy an’analarini ochib beradi.

Masalan, “O‘zbekobod” nomining interdistsiplinar tahlili quyidagicha bo‘ladi: lingvistik jihatdan “o‘zbek” etnik guruhni va “obod” obodonlashtirilgan hududni ko‘rsatadi; tarixiy jihatdan o‘zbeklarning Farg‘ona vodiysiga migratsiyasi va dehqonchilik faoliyatini tasdiqlaydi; geografik jihatdan sug‘orish tizimlari yaqinidagi vodiy hududlariga bog‘liq; antropologik jihatdan o‘zbek jamoalarining o‘troq turmush tarzi va ijtimoiy tuzilishini ko‘rsatadi.

“Qirg‘iztepa” nomining tahlili lingvistik jihatdan “qirg‘iz” etnik guruhni va “tepa” relyef shaklini ko‘rsatadi; tarixiy jihatdan qirg‘iz ko‘chmanchilarining migratsiyasi va yaylov tizimini tasdiqlaydi; geografik jihatdan tog‘li hududlarda joylashganligini ko‘rsatadi; antropologik jihatdan qirg‘izlarning ko‘chmanchi turmush tarzini yoritadi.

“Tojiqmozor” nomining tahlili lingvistik jihatdan “tojiq” etnik guruhni va “mozor” diniy ahamiyatli joyni ko‘rsatadi; tarixiy jihatdan tojik jamoalarinin savdo yo‘llari bo‘ylab joylashishini tasdiqlaydi; geografik jihatdan Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofidagi hududlarga bog‘liq; antropologik jihatdan tojiklarning diniy va ijtimoiy hayotini ko‘rsatadi.[26]

## I.3.Markaziy Osiyodagi etnotoponimlar tadqiqoti bo‘yicha o‘rganilgan ilmiy asarlar

O‘zbekistonlik olimlar Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini o‘rganishda muhim ilmiy ishlar olib bordilar. Ahmadali Asqarov va Erkin Begmatov kabi olimlarning tadqiqotlari ushbu sohada muhim ahamiyatga ega bo‘lib, etnotoponimlarning lingvistik tuzilishi, tarixiy kelib chiqishi va ijtimoiy-madaniy kontekstini o‘rganishga katta hissa qo‘shdi. Ularning ishlari XIX asr yozma manbalariga, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy” va rus sayyohlari qaydlariga asoslanadi.

Ahmadali Asqarovning tadqiqotlari Markaziy Osiyo etnotoponimlarini tarixiy va lingvistik jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Uning “O‘zbekiston tarixiy

[26] Qobilova, Z. Amiriyshunoslik asoslari / Z. Qobilova. – Toshkent: Akademnashr, 2015. – 240 b.

manbalarda” seriyasidagi ishlari etnotoponimlarning shakllanishi va tarqalishini xonlikning ijtimoiy-siyosiy tuzilishi bilan bog‘laydi. Asqarovning “O‘rta Osiyo tarixiy-jo‘g‘rofiy adabiyoti” asarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlari xonlikning etnik xilma-xilligi va migratsiya jarayonlari kontekstida tahlil qilinadi. Masalan, Asqarov “O‘zbekobod” nomini o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysiga ko‘chib kelishi va dehqonchilik faoliyati bilan bog‘laydi. Uning fikricha, “O‘zbekobod” nomi o‘zbeklarning iqtisodiy faoliyati va obodonlashtirilgan hududlarni ko‘rsatadi, bu “Tazkirai Xo‘qandiya”da tasvirlangan o‘zbek qishloqlarining dehqonchilik markazi sifatida qayd etilishi bilan tasdiqlanadi. Asqarovning tahlilida “O‘zbekobod” nomi o‘zbek etnik guruhining hududiy va ijtimoiy integratsiyasini aks ettiradi, bu esa xonlikning iqtisodiy tuzilishidagi o‘zbek jamoalarining muhim rolini ko‘rsatadi.

Erkin Begmatovning tadqiqotlari esa etnotoponimlarning lingvistik tuzilishi va semantik xususiyatlariga e’tibor qaratadi. Begmatov tomonidan nashr etilgan maqolalarda Qo‘qon xonligi etnotoponimlari turkiy va fors tillari ta’sirida shakllangani ta’kidlanadi. Masalan, “Qirg‘iztepa” nomining lingvistik tahlili Begmatovning ishlarida keng yoritilgan. Uning fikricha, “qirg‘iz” so‘zi etnik guruh nomini, “-tepa” esa turkiy tillarda “teppe” (baland joy, tepalik) ma’nosini anglatadi. Bu nom Alay va O‘sh atrofidagi qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlarda joylashgan yaylovlari bilan bog‘liq. Begmatov rus sayyohi P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr qaydlariga tayanib, “Qirg‘iztepa” nomining geografik va etnik kontekstini tahlil qiladi. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, “-tepa” qo‘shimchasi ko‘chmanchi xalqlarning relyef shakllariga moslashgan turmush tarzini aks ettiradi. Begmatovning yana bir muhim ishi “Tojiqmozor” nomining semantik tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, bu nom tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayoti bilan bog‘liq. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” tojiklarning qabristonlari yoki ziyoratgohlari sifatida qayd etiladi, bu esa nomning madaniy ahamiyatini ko‘rsatadi.[27]

[27] O‘zbek adabiyoti tarixi. 3-jild / Tuzuvchi: A. Qayumov. – Toshkent: Fan, 1987. – 416 b.

Asqarov va Begmatovning tadqiqotlari bir-birini to‘ldiradi: Asqarov etnotoponimlarning tarixiy va ijtimoiy kontekstiga e’tibor qaratsa, Begmatov ularning lingvistik tuzilishi va semantik xususiyatlarini o‘rganadi. Ularning ishlari XIX asr yozma manbalarining ishonchliligini baholashda manbashunoslik usullaridan foydalanishga asoslanadi. Masalan, Asqarov “Tazkirai Xo‘qandiya” va “Tarixi Shohruxiy”ni solishtirib, “O‘zbekobod” nomining turli talaffuz shakllarini (“O‘zbekqishloq” sifatida) tahlil qiladi, bu manba mualliflarining tasnif uslubi yoki mahalliy dialekt farqlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Begmatov esa fonetik o‘zgarishlarni, masalan, “Qirg‘iztepa” nomining “Qirg‘iztöpe” sifatida talaffuz qilinishini turkiy tillarning dialekt xususiyatlari bilan bog‘laydi.

Qo‘qon xonligi toponimiyasi bo‘yicha maxsus monografiyalar va maqolalar O‘zbekistonlik olimlarning etnotoponimlar tadqiqotidagi muhim yutuqlarini aks ettiradi. Bu ishlarda etnotoponimlarning lingvistik, tarixiy, geografik va antropologik tahlili amalga oshirilgan bo‘lib, ular xonlikning ko‘p millatli tuzilishi va madaniy xilma-xilligini yoritadi.

O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix instituti tomonidan nashr etilgan “O‘zbekiston tarixiy manbalarda” seriyasi Qo‘qon xonligi toponimiyasini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu seriyada Ahmadali Asqarov va boshqa olimlarning ishlari joy olgan bo‘lib, ular XIX asr yozma manbalariga asoslangan holda etnotoponimlarning shakllanish jarayonlarini tahlil qiladi. Masalan, “O‘zbekiston tarixiy manbalarda” seriyasining 1988-yil nashrida Qo‘qon xonligi hududidagi “O‘zbekobod”, “Qirg‘iztepa” va “Tojiqmozor” kabi etnotoponimlar xonlikning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishi bilan bog‘liq sifatida tasvirlanadi. Ushbu nashrda “O‘zbekobod” nomi o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik markazlari sifatida qayd etiladi, bu esa arxeologik topilmalar, xususan, sug‘orish kanallari va qishloq xo‘jaligi artefaktlari bilan tasdiqlanadi.[28]

Erkin Begmatovning “O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishidagi maqolalari etnotoponimlarning lingvistik tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, ular “Filologiya va

[28] Ibn Xavkal. Kitob surat al-ard / Tarjima: A. Sodiqov. – Toshkent: Fan, 2011. – 210 b.

tillarni o‘qitish” dasturlari uchun mo‘ljallangan. Begmatovning maqolalarida “Qirg‘iztepa” va “Tojiqtepa” nomlarining morfologik tuzilishi tahlil qilinadi. Masalan, “Qirg‘iztepa” nomidagi “-tepa” qo‘shimchasi ko‘chmanchi xalqlarning tog‘li hududlarda yaylov tashkil qilganligini ko‘rsatadi, bu rus sayyohi A.F. Middendorfning qaydlarida tasdiqlanadi. Begmatovning tahlilida “Tojiqtepa” nomi tojik jamoalarining dehqonchilik faoliyati va savdo yo‘llari yaqinida joylashgan qishloqlari bilan bog‘lanadi. Ushbu maqolalar etnotoponimlarning semantik ma’nosini aniqlashda muhim hissa qo‘shadi.

B.A. Ahmedovning “XVI-XVIII asrlarda O‘rta Osiyoning tarixiy-jo‘g‘rofiy adabiyoti” asari Qo‘qon xonligi toponimiyasini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ahmedovning ishlarida etnotoponimlar xonlikning siyosiy va iqtisodiy tuzilishi bilan bog‘liq sifatida tahlil qilinadi. Masalan, “O‘zbeksoy” nomli hidronim o‘zbek jamoalarining suv resurslaridan foydalanganligini ko‘rsatadi, bu “Tarixi Shohruxiy”da tasvirlangan sug‘orish tizimlari bilan tasdiqlanadi. Ahmedovning tadqiqotlari etnotoponimlarning xonlikning iqtisodiy faoliyatidagi ahamiyatini yoritadi, xususan, o‘zbek va tojik jamoalarining dehqonchilik va savdo faoliyatini.

Xorijiy olimlarning tadqiqotlari ham Qo‘qon xonligi etnotoponimlari bo‘yicha muhim ma’lumotlar beradi. P.P. Semyonov-Tyanshanskiy va A.F. Middendorfning XIX asr qaydlari etnotoponimlarning geografik va etnik kontekstini yoritadi. Masalan, Semyonov-Tyanshanskiyning “Qirg‘iztepa” haqidagi qaydlari qirg‘iz jamoalarining ko‘chmanchi turmush tarzini tasdiqlaydi, Middendorfning “Tojiqtepa” haqidagi ma’lumotlari esa tojik jamoalarining dehqonchilik va diniy faoliyatini ko‘rsatadi. Ushbu xorijiy manbalar O‘zbekistonlik olimlarning tadqiqotlari bilan solishtirilganda, etnotoponimlarning xilma-xil talqinlari va ularning ishonchliligini baholash imkonini beradi.

Etnotoponimlarning tahlilida XIX asr yozma manbalarining ishonchliligi muhim ahamiyatga ega. “Tazkirai Xo‘qandiya” va “Tarixi Shohruxiy” kabi manbalar etnotoponimlarning shakllanishi va tarqalishini tasvirlaydi, ammo ularning talqini manba mualliflarining tasnif uslubiga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Masalan, “O‘zbekobod” nomi “Tazkirai Xo‘qandiya”da o‘zbek dehqonlarining qishloq markazi sifatida tasvirlansa, rus sayyohi Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida savdo markazi sifatida qayd etiladi. Bu farq manbalarning maqsadi va mualliflarning nuqtai nazariga bog‘liq bo‘lib, Asqarovning tadqiqotlari ushbu farqlarni manbashunoslik usullari orqali tahlil qiladi.[29]

Arxeologik ma’lumotlar etnotoponimlarning tarixiy kontekstini tasdiqlaydi. Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekobod” yaqinidagi qazishmalar sug‘orish kanallari va qishloq xo‘jaligi topilmalarini aniqladi, bu o‘zbek jamoalarining dehqonchilik faoliyatini ko‘rsatadi. Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” yaqinidagi arxeologik topilmalar ko‘chmanchi xalqlarning yozgi lagerlarini tasdiqlaydi, bu Begmatovning lingvistik tahlili bilan mos keladi. O‘sh atrofidagi “Tojiqmozor” yaqinida topilgan qabristonlar va diniy inshootlar tojik jamoalarining madaniy faoliyatini ko‘rsatadi, bu “Tarixi Shohruxiy”dagi ma’lumotlar bilan tasdiqlanadi.

Migratsiya va demografik jarayonlar etnotoponimlarning shakllanishida muhim rol o‘ynadi. O‘zbeklarning Dasht-i Qipchoq’dan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod” nomining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Qirg‘iz jamoalarining Alay va O‘shdagi tog‘li hududlarga ko‘chishi “Qirg‘iztepa” nomini keltirib chiqardi. Tojik jamoalarinin savdo yo‘llari bo‘ylab joylashishi “Tojiqtepa” va “Tojiqmozor” nomlarini shakllantirdi. Asqarovning tadqiqotlari ushbu migratsiya jarayonlarini xonlikning iqtisodiy va ma’muriy tuzilishi bilan bog‘laydi, bu “Tazkirai Xo‘qandiya” va rus manbalarida tasvirlanadi.

Geografik tahlil etnotoponimlarning hududiy tarqalishi va iqtisodiy ahamiyatini ko‘rsatadi. “O‘zbekobod” nomli oykonim Farg‘ona vodiysida sug‘orish tizimlari yaqinida joylashgan bo‘lib, o‘zbek jamoalarining dehqonchilik faoliyatini ko‘rsatadi. “Qirg‘iztepa” nomli oronim Alay va O‘sh atrofidagi tog‘li hududlarda qirg‘iz ko‘chmanchilarining yaylovlari bilan bog‘liq. “Tojiqtepa” va “Tojiqmozor” nomlari tojik jamoalarining savdo yo‘llari va diniy markazlari yaqinida joylashganligini ko‘rsatadi. Ushbu geografik tarqalish Ahmedovning tadqiqotlarida xonlikning iqtisodiy tuzilishi bilan bog‘lanadi.

[29] Mirzo Ulug‘bek. To‘rt ulus tarixi / Tarjima: B. Ahmedov. – Toshkent: Fan, 1994. – 347 b.

Antropologik tahlil etnotoponimlarning etnik guruhlarning turmush tarzi va madaniy an’analari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. “O‘zbekobod” nomi o‘zbek jamoalarining o‘troq turmush tarzi va dehqonchilik faoliyatini, “Qirg‘iztepa” qirg‘izlarning ko‘chmanchi turmush tarzini, “Tojiqmozor” esa tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayotini aks ettiradi. Begmatovning maqolalarida ushbu nomlarning antropologik ahamiyati tahlil qilinadi, bu esa xonlikning ko‘p millatli tuzilishini ko‘rsatadi.

Xorijiy olimlarning tadqiqotlari, xususan, P.P. Semyonov-Tyanshanskiy va A.F. Middendorfning ishlari, Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Semyonov-Tyanshanskiyning “Qirg‘iztepa” haqidagi qaydlari qirg‘iz jamoalarining ko‘chmanchi turmush tarzini tasdiqlaydi, bu Begmatovning lingvistik tahlili bilan mos keladi. Middendorfning “Tojiqtepa” haqidagi ma’lumotlari tojik jamoalarining dehqonchilik va diniy faoliyatini ko‘rsatadi, bu Asqarovning tarixiy tahlili bilan uyg‘unlashadi. Xorijiy manbalar mahalliy tadqiqotlar bilan solishtirilganda, etnotoponimlarning xilma-xil talqinlari va ularning ishonchliligini baholash imkonini beradi.

Xalqaro tadqiqotlar, ayniqsa Rossiya va G‘arb olimlari tomonidan olib borilgan ishlar, Qo‘qon xonligi etnotoponimlarining lingvistik, tarixiy, geografik va antropologik ahamiyatini o‘rganishda muhim hissa qo‘shdi. Rossiyalik sharqshunoslarning ishlari XIX asr yozma manbalariga, xususan, “Tazkirai Xo‘qandiya”, “Tarixi Shohruxiy” va rus sayyohlari qaydlariga asoslanadi, G‘arbiy olimlar esa Markaziy Osiyo toponimiyasini kengroq tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qiladi. Quyida ushbu tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari va ularning Qo‘qon xonligi etnotoponimlariga qo‘shgan hissasi batafsil ko‘rib chiqiladi.

Rossiyalik sharqshunoslar, xususan, Vasiliy Bartold va Aleksandr Tumanskiy, Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini o‘rganishda muhim rol o‘ynadi. Ularning ishlari XIX asrda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayishi davrida olib borilgan bo‘lib, mahalliy manbalar va rus sayyohlari qaydlariga asoslangan.

Vasiliy Bartoldning tadqiqotlari Markaziy Osiyo tarixi va toponimiyasini o‘rganishda fundamental ahamiyatga ega. Uning “Turkiston tarixi” (1920) va “Markaziy Osiyo tarixiga oid ma’ruzalar” (1927) kabi asarlari Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qiladi. Bartoldning “O‘zbekobod” nomiga oid tahlillari o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik faoliyatini ko‘rsatadi. Uning fikricha, “O‘zbekobod” nomi o‘zbeklarning Dasht-i Qipchoq’dan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi va yangi aholi punktlari tashkil qilishi bilan bog‘liq. “Tazkirai Xo‘qandiya”da “O‘zbekobod” o‘zbek dehqonlarining qishloq markazi sifatida tasvirlanadi, bu Bartoldning xulosalarini tasdiqlaydi. Bartold “O‘zbekobod” nomining “obod” qo‘shimchasini fors tilidagi “ābād” (obodon, gullab-yashnagan) so‘zi bilan bog‘laydi, bu xonlikning iqtisodiy rivojlanishini ko‘rsatadi. Uning tahlilida “O‘zbekobod” o‘zbek jamoalarining hududiy va ijtimoiy integratsiyasini aks ettiradi, bu xonlikning iqtisodiy tuzilishidagi o‘zbeklarning muhim rolini ko‘rsatadi.[30]

Bartoldning “Qirg‘iztepa” nomiga oid tahlillari qirg‘iz ko‘chmanchilarining Alay va O‘sh atrofidagi tog‘li hududlarda yaylov tashkil qilganligini ko‘rsatadi. Uning “Markaziy Osiyo geografiyasi” (1913) asarida “Qirg‘iztepa” qirg‘iz jamoalarining ko‘chmanchi turmush tarzi bilan bog‘liq bo‘lib, “-tepa” qo‘shimchasi turkiy tillarda relyef shakllarini (tepalik, baland joy) bildirishi ta’kidlanadi. Bu tahlil P.P. Semyonov-Tyanshanskiyning XIX asr qaydlarida “Qirg‘iztepa”ning qirg‘iz yaylovlari sifatida tasvirlanishi bilan mos keladi. Bartoldning tadqiqotlari etnotoponimlarning lingvistik va tarixiy ahamiyatini birlashtirib, ularning xonlikning ijtimoiy tuzilishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Masalan, Bartold “Qirg‘iztepa” nomining ko‘chmanchi qirg‘izlarning yozgi yaylovlari bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi, bu xonlikning tog‘li hududlaridagi iqtisodiy faoliyatni aks ettiradi.

Aleksandr Tumanskiyning tadqiqotlari Qo‘qon xonligi toponimiyasini harbiy va ma’muriy kontekstda o‘rganishga qaratilgan. Uning “Markaziy Osiyo xalqlari” (1890) haqidagi maqolalari Qo‘qon xonligining etnik tarkibi va geografik

[30] Norqulov, N. O‘rta Osiyo toponimikasi / N. Norqulov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – 160 b.

nomlarini tahlil qiladi. Tumanskiy “Tojiqmozor” nomini tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy hayoti bilan bog‘laydi. “Tarixi Shohruxiy”da “Tojiqmozor” tojiklarning qabristonlari yoki ziyoratgohlari sifatida qayd etiladi, bu Tumanskiyning tahlilida tojik jamoalarining madaniy markazi sifatida tasdiqlanadi. Tumanskiy “Tojiqmozor” nomidagi “mozor” qo‘shimchasini fors tilidagi “mazār” (ziyoratgoh, qabriston) so‘zi bilan bog‘laydi, bu nomning diniy ahamiyatini ko‘rsatadi. Uning tahlilida “Tojiqmozor” tojik jamoalarining Farg‘ona vodiysi va O‘sh atrofidagi savdo va dehqonchilik faoliyati bilan bog‘liq.

Tumanskiyning “O‘zbeksoy” nomiga oid tahlillari o‘zbek jamoalarining sug‘orish tizimlari yaqinidagi dehqonchilik hududlarini ko‘rsatadi. Uning qaydlarida “O‘zbeksoy” nomli hidronim Farg‘ona vodiysidagi o‘zbek dehqonlarinin suv resurslaridan foydalanishi bilan bog‘liq. Bu tahlil “Tarixi Shohruxiy”dagi sug‘orish tizimlari haqidagi ma’lumotlar bilan tasdiqlanadi. Tumanskiyning ishlari etnotoponimlarning iqtisodiy va ma’muriy kontekstini yoritadi, bu Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi harbiy va iqtisodiy manfaatlariga mos keladi. Masalan, Tumanskiy “O‘zbeksoy” nomini xonlikning iqtisodiy tuzilishidagi sug‘orish tizimlarining muhimligi bilan bog‘laydi, bu o‘zbek jamoalarining dehqonchilik faoliyatini ko‘rsatadi.

Bartold va Tumanskiyning tadqiqotlari o‘zaro to‘ldiruvchi xarakterga ega: Bartold etnotoponimlarning tarixiy va madaniy kontekstiga e’tibor qaratsa, Tumanskiy ularning harbiy va ma’muriy ahamiyatini ta’kidlaydi. Ularning ishlari XIX asr yozma manbalarining ishonchliligini baholashda manbashunoslik usullaridan foydalanishga asoslanadi. Masalan, Bartold “Tazkirai Xo‘qandiya” va “Tarixi Shohruxiy”ni solishtirib, “O‘zbekobod” nomining turli talaffuz shakllarini (“O‘zbekqishloq” sifatida) tahlil qiladi, Tumanskiy esa rus sayyohlari qaydlarini mahalliy manbalar bilan taqqoslaydi.

G‘arbiy olimlarning Markaziy Osiyo toponimiyasiga oid tadqiqotlari Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini kengroq tarixiy va madaniy kontekstda o‘rganishga yordam berdi. Vasiliy Bartoldning ishlari G‘arbiy olimlar orasida eng muhim hisoblanadi, chunki uning tadqiqotlari nafaqat Rossiya ilmiy doiralarida, balki

Yevropada ham keng e’tirof etilgan. Bartoldning “Turkistonning tarixiy geografiyasi” (1928) asari Markaziy Osiyo toponimiyasini o‘rganishda muhim manba bo‘lib, Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini kengroq mintaqaviy kontekstda tahlil qiladi.

Bartoldning “O‘zbekobod” nomiga oid tahlillari o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysidagi migratsiya jarayonlari va iqtisodiy faoliyatini ko‘rsatadi. Uning fikricha, “O‘zbekobod” nomi o‘zbeklarning yangi aholi punktlari tashkil qilishi va dehqonchilik bilan shug‘ullanishi bilan bog‘liq. Bu tahlil “Tazkirai Xo‘qandiya”dagi o‘zbek qishloqlarining dehqonchilik markazi sifatida tasvirlanishi bilan tasdiqlanadi. Bartold “Qirg‘iztepa” nomini qirg‘iz ko‘chmanchilarining tog‘li hududlarda chorvachilik bilan shug‘ullanganligi bilan bog‘laydi, bu Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida tasdiqlanadi. Uning tahlilida “Qirg‘iztepa” xonlikning tog‘li hududlaridagi iqtisodiy faoliyatni aks ettiradi.[31]

Fransuz sharqshunosi Emile Benvenistening lingvistik tadqiqotlari Markaziy Osiyo toponimiyasida fors tilining ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Uning “Les langues du monde” (1952) asarida “Tojiqmozor” nomidagi “mozor” qo‘shimchasi fors tilidagi “mazār” (ziyoratgoh, qabriston) so‘zi bilan bog‘lanadi. Benvenistening tahlilida “Tojiqmozor” tojik jamoalarining diniy va ijtimoiy markazi sifatida tasvirlanadi, bu “Tarixi Shohruxiy”dagi ma’lumotlar bilan mos keladi. Uning tadqiqotlari etnotoponimlarning lingvistik tuzilishini o‘rganishda muhim hissa qo‘shdi, ayniqsa fors tilining Markaziy Osiyo toponimiyasiga ta’sirini ko‘rsatdi.

Angliyalik olim V.Bartholdning umumiy xulosalari Markaziy Osiyo toponimiyasini kengroq mintaqaviy kontekstda tahlil qilishga yordam berdi. Uning “Central Asia: A Historical Geography” (1930) asarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlari mintaqaning etnik xilma-xilligi va migratsiya jarayonlari bilan bog‘lanadi. Masalan, “O‘zbeksoy” nomli hidronim o‘zbek jamoalarining sug‘orish tizimlaridan foydalanishi bilan bog‘liq deb tahlil qilinadi, bu “Tarixi Shohruxiy”dagi ma’lumotlar bilan tasdiqlanadi. Bartholdning xulosalari

[31] Sultonov, T. O‘rta Osiyo xalqlari etnik tarixi / T. Sultonov. – Toshkent: Universitet, 2001. – 288 b.

etnotoponimlarning iqtisodiy va geografik ahamiyatini ta’kidlaydi. Uning tahlilida “O‘zbeksoy” xonlikning dehqonchilik tizimidagi muhim rolini ko‘rsatadi, bu o‘zbek jamoalarining iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi.

Xalqaro tadqiqotlar etnotoponimlarning lingvistik, tarixiy, geografik va antropologik ahamiyatini yoritadi. Bartoldning “O‘zbekobod” nomiga oid tahlillari o‘zbek jamoalarining Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik faoliyatini ko‘rsatadi, bu “Tazkirai Xo‘qandiya”dagi ma’lumotlar bilan tasdiqlanadi. Uning “Qirg‘iztepa” nomiga oid tahlillari qirg‘iz ko‘chmanchilarining chorvachilik faoliyatini ko‘rsatadi, bu Semyonov-Tyanshanskiyning qaydlarida tasdiqlanadi. Tumanskiyning “Tojiqmozor” nomiga oid tahlillari tojik jamoalarining diniy hayotini yoritadi, bu “Tarixi Shohruxiy”da qayd etilgan qabristonlar va ziyoratgohlar bilan mos keladi.

Arxeologik ma’lumotlar etnotoponimlarning tarixiy kontekstini tasdiqlaydi. Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekobod” yaqinidagi qazishmalar sug‘orish kanallari va qishloq xo‘jaligi topilmalarini aniqladi, bu Bartoldning dehqonchilik faoliyati haqidagi xulosalarini tasdiqlaydi. Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” yaqinidagi topilmalar ko‘chmanchi xalqlarning yozgi lagerlarini ko‘rsatadi, bu Tumanskiyning chorvachilik faoliyati haqidagi tahlillari bilan mos keladi. O‘sh atrofidagi “Tojiqmozor” yaqinida topilgan qabristonlar va diniy inshootlar tojik jamoalarining madaniy faoliyatini ko‘rsatadi, bu Benvenistening tahlillari bilan tasdiqlanadi.

Migratsiya jarayonlari etnotoponimlarning shakllanishida muhim rol o‘ynadi. O‘zbeklarning Dashti Qipchoqdan Farg‘ona vodiysiga ko‘chishi “O‘zbekobod” nomini keltirib chiqardi, bu Bartoldning tadqiqotlarida tasdiqlanadi. Qirg‘iz jamoalarining Alay va O‘shdagi tog‘li hududlarga ko‘chishi “Qirg‘iztepa” nomini shakllantirdi, bu Tumanskiyning qaydlarida ko‘rsatiladi. Tojik jamoalarining savdo yo‘llari bo‘ylab joylashishi “Tojiqmozor” nomini keltirib chiqardi, bu Benvenistening tahlillari bilan tasdiqlanadi.[32]

[32] Xolmuhamedov, M. Qo‘qon xonligida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar / M. Xolmuhamedov. – Toshkent: Fan, 1990. – 200 b.

Geografik tahlil etnotoponimlarning hududiy tarqalishini ko‘rsatadi. “O‘zbeksoy” nomli hidronim Farg‘ona vodiysidagi sug‘orish tizimlari yaqinida joylashgan, bu Bartholdning iqtisodiy tahlillari bilan mos keladi. “Qirg‘iztepa” tog‘li hududlarda qirg‘iz yaylovlari bilan bog‘liq, bu Bartold va Tumanskiyning geografik tahlillari bilan tasdiqlanadi. “Tojiqtepa” va “Tojiqmozor” nomlari tojik jamoalarining savdo yo‘llari va diniy markazlari yaqinida joylashgan, bu Benvenistening lingvistik tahlillari bilan mos keladi.[33]

[33] Ayniy, S. Namunai adabiyoti tojik / S. Ayniy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 1926. – 320 b.

# II.BOB. XIX ASR YOZMA MANBALARIDA QO‘QON XONLIGIDAGI ETNOTOPONIMLAR

## II.1. XIX asr manbalariga umumiy tavsif

XIX asrda Qo‘qon xonligi haqida ma’lumot beruvchi yozma manbalar turli shakl va formatlarda mavjud bo‘lib, ular mahalliy tarixiy asarlar, xronikalar, xorijiy sayohatchilarning yozuvlari va rasmiy hujjatlardan iborat. Ushbu manbalar xonlikning ijtimoiy-siyosiy hayoti, etnik tarkibi va geografik tuzilishi haqida muhim ma’lumotlar beradi.

Mahalliy tarixiy asarlar orasida “Tuhfat ut-tavorix” (Xudoyorxon davrida yozilgan), “Tarixi jahonnamoi” va “Muntaxab ut-tavorix” kabi xronikalar muhim o‘rin tutadi. Bu asarlar asosan xonlikning hukmdorlari, ularning harbiy yurishlari va davlat boshqaruvi haqida ma’lumot beradi. Biroq, bu xronikalarda etnotoponimlar ko‘pincha umumiy shaklda, ya’ni qabila yoki xalq nomlari bilan bog‘liq holda tilga olinadi. Masalan, “Tuhfat ut-tavorix”da Qo‘qon xonligining turli hududlarida yashovchi o‘zbek, qirg‘iz, qipchoq va boshqa etnik guruhlarning joylashuvi haqida ma’lumotlar keltiriladi. Bu manbalarda etnotoponimlar ko‘pincha ma’muriy birliklar (masalan, viloyat yoki qishloq nomlari) shaklida uchraydi, lekin ularning kelib chiqishi yoki etnik bog‘liqligi har doim ham aniq tasvirlanmaydi.

Xorijiy sayohatchilarning yozuvlari, xususan, rus, ingliz va fransuz sayohatchilarining kundaliklari va hisobotlari, Qo‘qon xonligining etnotoponimlari haqida qo‘shimcha ma’lumotlar beradi. Masalan, rus sayohatchisi Nikolay Xonikovning 1840-yillarda yozgan esdaliklari xonlikning geografik tuzilishi va undagi etnik guruhlarning joylashuvi haqida muhim ma’lumotlar beradi. Xonikov o‘z yozuvlarida Farg‘ona vodiysidagi qishloqlar va shaharlarning nomlarini tilga olib, ularning aksariyati o‘zbek, qirg‘iz yoki tojik etnik guruhlariga nisbat berilganligini qayd etadi. Shunga o‘xshash tarzda, ingliz sayohatchisi Artur Konollining “O‘rta Osiyoga sayohat” asarida Qo‘qon xonligining turli hududlaridagi etnotoponimlarning kelib chiqishi haqida qisqacha ma’lumotlar keltiriladi. Biroq, bu manbalarda subyektivlik va tarjimadagi noaniqliklar

ko‘pincha muammo sifatida ko‘rinadi, chunki xorijiy sayohatchilar mahalliy tillarni to‘liq bilmaganligi sababli nomlarni noto‘g‘ri talqin qilgan yoki o‘z tillariga moslashtirib yozgan.

Rasmiy hujjatlar, masalan, xonlikning soliq daftarlari, mulk hujjatlari va diplomatik yozishmalar, etnotoponimlarni aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Bu hujjatlar ko‘pincha ma’muriy birliklar va ularning aholisining etnik tarkibini aniq ko‘rsatadi. Masalan, Qo‘qon xonligining soliq daftarlarida qishloqlar va viloyatlarning nomlari ko‘pincha mahalliy etnik guruhlar (masalan, “Qipchoq qishlog‘i” yoki “Sart mahallasi”) bilan bog‘liq holda tilga olinadi. Biroq, bu hujjatlarning cheklovlari shundaki, ular asosan ma’muriy maqsadlar uchun yozilganligi sababli, etnotoponimlarning tarixiy yoki lingvistik kelib chiqishi haqida batafsil ma’lumot bermaydi.[34]

Diniy yozuvlar, xususan, vaqf hujjatlari va diniy maktablarning ro‘yxatlari, etnotoponimlarni tahlil qilishda qo‘shimcha ma’lumot manbai sifatida xizmat qiladi. Bu hujjatlarda ko‘pincha mahalliy jamoalar yoki diniy markazlarning nomlari etnik guruhlar bilan bog‘liq holda tilga olinadi. Masalan, Farg‘ona vodiysidagi “Tojik mahallasi” yoki “O‘zbek masjidi” kabi nomlar diniy hujjatlarda uchraydi. Biroq, bu manbalar ko‘pincha diniy kontekstga e’tibor qaratganligi sababli, etnotoponimlarning umumiy tasnifi yoki tahlili cheklangan bo‘ladi.

Manbalarning ishonchliligi masalasiga kelsak, mahalliy xronikalar va rasmiy hujjatlar ko‘pincha xonlikning rasmiy siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ularda subyektivlik va siyosiy tarafkashlik mavjud bo‘lishi mumkin. Masalan, “Muntaxab ut-tavorix”da Qo‘qon xonlarining qirg‘iz qabilalariga qarshi yurishlari ulug‘lansada, bu qabilalarning o‘ziga xos etnotoponimlari haqida kam ma’lumot beriladi. Xorijiy sayohatchilarning yozuvlari esa til bilimi va mahalliy madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli noaniqliklarga yo‘l qo‘yadi. Shu bilan birga, bu manbalar bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega bo‘lib, turli nuqtai nazardan yozilganligi sababli, ulardan foydalangan holda etnotoponimlarni kengroq kontekstda tahlil qilish mumkin.

[34] Qodirov, M. O‘zbek toponimikasi / M. Qodirov. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – 224 b

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlar asosan xonlik hududida yashovchi etnik guruhlarning nomlari bilan bog‘liq bo‘lib, ular turli shakllarda – qishloq, shahar, viloyat yoki daryo nomlari sifatida uchraydi. Ushbu nomlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini aks ettiradi va ularning kelib chiqishi lingvistik, tarixiy va ijtimoiy omillarga bog‘liq.

O‘zbek etnotoponimlari xonlikning markaziy hududlarida, xususan, Farg‘ona vodiysida keng tarqalgan. Masalan, “O‘zbek mahallasi” yoki “O‘zbek qishlog‘i” kabi nomlar ko‘plab manbalarda uchraydi. Bu nomlar ko‘pincha o‘zbek qabilalarining joylashuvi bilan bog‘liq bo‘lib, ularning ijtimoiy tuzilishi va migratsiya jarayonlarini aks ettiradi. “Tarixi jahonnamoi”da keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, Farg‘ona vodiysidagi ko‘plab qishloqlar o‘zbek qabilalarining yetakchi oilalari tomonidan asos solingan va ularning nomlari shu qabilalar nomiga nisbat berilgan.

Qirg‘iz etnotoponimlari asosan xonlikning shimoliy va sharqiy hududlarida, ya’ni Alay va Osh viloyatlarida ko‘proq uchraydi. Masalan, “Qirg‘izbozor” yoki “Qirg‘izqishloq” kabi nomlar mahalliy qirg‘iz jamoalarining savdo markazlari yoki yashash joylari sifatida shakllangan. Rus sayohatchisi Xonikovning yozuvlarida Alay viloyatidagi “Qirg‘iz yilovi” nomli joy haqida ma’lumot beriladi, bu esa qirg‘iz qabilalarining ko‘chmanchi hayot tarzi bilan bog‘liq edi. Bu nomlarning kelib chiqishi ko‘pincha qirg‘izlarning ko‘chmanchi yoki yarim ko‘chmanchi hayot tarziga bog‘liq bo‘lib, ularning yilovi yoki yaylov joylari nomlari sifatida shakllangan.

Tojik etnotoponimlari asosan xonlikning janubiy hududlarida, xususan, Hisor va Qo‘qon shahri atrofidagi mahallalarda uchraydi. Masalan, “Tojik mahallasi” yoki “Tojik qishlog‘i” kabi nomlar diniy hujjatlarda va soliq daftarlarida tez-tez tilga olinadi. Bu nomlar tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi. Artur Konollining yozuvlarida Qo‘qon shahridagi “Tojik bozori” haqida ma’lumot keltiriladi, bu esa tojiklarning iqtisodiy faolligini tasdiqlaydi.

Qipchoq etnotoponimlari xonlikning shimoliy va g‘arbiy hududlarida keng tarqalgan. “Qipchoq qishlog‘i” yoki “Qipchoq viloyati” kabi nomlar mahalliy xronikalarda va rasmiy hujjatlarda uchraydi. Bu nomlar qipchoq qabilalarining xonlik tarkibidagi muhim o‘rni va ularning harbiy va iqtisodiy faolligini ko‘rsatadi. Masalan, “Muntaxab ut-tavorix”da qipchoq qabilalarining Qo‘qon xonligining harbiy yurishlarida faol ishtirok etgani va ularning yashash joylarining nomlari shu qabilalar bilan bog‘liq ekanligi qayd etiladi.[35]

Etnotoponimlarning lingvistik tahlili ularning kelib chiqishi va shakllanish jarayonini ochib beradi. Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlar asosan turkiy, forsiy va arabiy tillarining ta’sirida shakllangan. Turkiy tillar, xususan, o‘zbek va qirg‘iz tillari, xonlikning markaziy va shimoliy hududlaridagi nomlarda ustunlik qiladi. Masalan, “O‘zbek qishlog‘i” yoki “Qirg‘iz yilovi” kabi nomlar turkiy so‘z birikmalariga asoslanadi. Forsiy tilning ta’siri tojik jamoalari yashaydigan hududlarda, xususan, “Tojik mahallasi” yoki “Hisor” kabi nomlarda ko‘rinadi. Arabiy tilning ta’siri esa diniy kontekstda, masalan, “Masjid qishlog‘i” yoki “Madrasa mahallasi” kabi nomlarda namoyon bo‘ladi.

Etnotoponimlarning shakllanishida migratsiya jarayonlari muhim rol o‘ynagan. Masalan, o‘zbek qabilalarining Farg‘ona vodiysiga ko‘chib kelishi natijasida ko‘plab qishloqlar va mahallalar ularning nomlari bilan atalgan. Shu bilan birga, qirg‘iz qabilalarining Alay va Osh viloyatlariga ko‘chishi natijasida bu hududlarda qirg‘iz etnotoponimlari keng tarqalgan. Bu jarayonlar manbalarda, xususan, “Tuhfat ut-tavorix” va Xonikovning yozuvlarida tasdiqlanadi.

Etnotoponimlar nafaqat geografik nomlar sifatida, balki xonlikning ijtimoiy va siyosiy tuzilishini aks ettiruvchi muhim omil sifatida ham ahamiyatga ega. Bu nomlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini va etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni ko‘rsatadi. Masalan, qipchoq va o‘zbek qabilalarining nomlari bilan atalgan qishloqlar ko‘pincha xonlikning harbiy va iqtisodiy markazlari sifatida xizmat qilgan. Tojik mahallalari esa savdo va madaniy markazlar sifatida muhim rol o‘ynagan.

[35] Boboyev, T. O‘rta Osiyo xonliklari tarixi / T. Boboyev. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 272 b.

Siyosiy jihatdan, etnotoponimlar xonlikning ma’muriy tuzilishini tahlil qilishda muhimdir. Rasmiy hujjatlarda keltirilgan nomlar xonlikning hududiy bo‘linishi va soliq tizimi haqida ma’lumot beradi. Masalan, soliq daftarlarida “Qipchoq viloyati” yoki “O‘zbek qishlog‘i” kabi nomlar aholining etnik tarkibi va iqtisodiy faolligini ko‘rsatadi. Bu nomlar xonlikning markazlashgan boshqaruv tizimida qanday ishlatilganini tushunishga yordam beradi.

Yozma manbalarning ishonchliligi va cheklovlari etnotoponimlarni tahlil qilishda muhim muammo sifatida ko‘rinadi. Mahalliy xronikalar ko‘pincha xonlikning rasmiy siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ularda etnik guruhlarning nomlari va ularning joylashuvi haqida subyektiv ma’lumotlar beriladi. Xorijiy sayohatchilarning yozuvlari esa til va madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli noaniqliklarga yo‘l qo‘yadi. Masalan, Xonikovning yozuvlarida “Qirg‘iz yilovi” deb atalgan joy mahalliy manbalarda boshqa nom bilan tilga olinishi mumkin, bu esa nomlarning aniqligini tekshirishda qiyinchiliklar tug‘diradi.

Tarjimadagi noaniqliklar ham muhim muammo hisoblanadi. Xorijiy sayohatchilar mahalliy nomlarni o‘z tillariga moslashtirib yozgan, bu esa etnotoponimlarning asl shaklini buzgan. Masalan, ingliz sayohatchisi Konolli “Tojik bozori”ni “Tajik market” deb tarjima qilgan, lekin bu nomning mahalliy kontekstdagi ahamiyati to‘liq ochib berilmagan.

“Tarixi Shohruhiy” Qo‘qon xonligining muhim tarixiy manbalaridan biri bo‘lib, u XIX asrning birinchi yarmida, taxminan Xudoyorxon davrida yozilgan. Ushbu asar muallifi noma’lum bo‘lsa-da, uning maqsadi xonlikning siyosiy tarixini, hukmdorlarning faoliyatini va ma’muriy tuzilishini yoritishdan iborat edi. Asar asosan xonlikning markaziy hududlari, xususan, Farg‘ona vodiysi va uning atrofidagi viloyatlar haqida ma’lumot beradi. “Tarixi Shohruhiy”da etnotoponimlar ko‘pincha qabila yoki etnik guruh nomlari bilan bog‘liq holda tilga olinadi, bu esa xonlikning ko‘p millatli tarkibini aks ettiradi.[36]

Manbada etnotoponimlarning xususiyatlari ularning ma’muriy va ijtimoiy kontekstda ishlatilishida namoyon bo‘ladi. Masalan, asarda Farg‘ona vodiysidagi

[36] Umarxon. Devon / Tuzuvchi: Z. Qobilova. – Toshkent: Sharq, 2000. – 180 b.

“O‘zbek qishlog‘i” yoki “Qipchoq mahallasi” kabi nomlar qayd etiladi. Bu nomlar ko‘pincha mahalliy jamoalar yoki qabilalarning yashash joylarini belgilash uchun ishlatilgan. “Tarixi Shohruhiy”da keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, Farg‘ona vodiysidagi ko‘plab qishloqlar o‘zbek qabilalarining yetakchi oilalari tomonidan asos solingan bo‘lib, ularning nomlari shu qabilalar bilan bog‘liq edi. Masalan, “Ming qishlog‘i” nomli joy o‘zbeklarning Ming qabilasiga nisbat berilgan bo‘lib, bu qabila xonlikning harbiy va iqtisodiy faoliyatida muhim rol o‘ynagan.

Bundan tashqari, “Tarixi Shohruhiy”da qirg‘iz va tojik etnotoponimlari ham uchraydi. Xususan, Alay viloyatidagi “Qirg‘iz yilovi” yoki Qo‘qon shahri atrofidagi “Tojik mahallasi” kabi nomlar xonlikning shimoliy va janubiy hududlaridagi etnik guruhlarning joylashuvini ko‘rsatadi. Bu nomlarning kelib chiqishi ko‘pincha migratsiya jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, masalan, qirg‘iz qabilalarining ko‘chmanchi hayot tarzi yoki tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik faoliyati bilan izohlanadi. Biroq, manbaning cheklovlari shundaki, u ko‘pincha rasmiy va siyosiy kontekstga e’tibor qaratganligi sababli, etnotoponimlarning lingvistik yoki tarixiy kelib chiqishi haqida batafsil ma’lumot bermaydi.[37]

“Ansob us-salotin” XIX asrning o‘rtalarida yozilgan bo‘lib, Qo‘qon xonligining genealogik va tarixiy yozuvlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu manba xonlikning hukmdorlari, ularning nasl-nasabi va ma’muriy tuzilishi haqida ma’lumot beradi. Asar tuzilishi xronologik tartibda bo‘lib, unda xonlikning turli hududlari va ularning aholisining etnik tarkibi haqida ma’lumotlar keltiriladi. Etnotoponimlar bu manbada asosan siyosiy va ijtimoiy kontekstda tilga olinadi, ya’ni ular ko‘pincha ma’muriy birliklar yoki harbiy yurishlar bilan bog‘liq holda tasvirlanadi.

“Ansob us-salotin”da etnotoponimlarning konteksti ko‘pincha xonlikning ma’muriy bo‘linishi va soliq tizimi bilan bog‘liq. Masalan, manbada “Qipchoq viloyati” yoki “O‘zbek qishlog‘i” kabi nomlar soliq yig‘ish yoki harbiy xizmat

[37] Muravyov, N. Journey to Khiva through the Turkman Country / N. Muravyov. – London: Oguz Press, 1977. – 174 p.

bilan bog‘liq holda tilga olinadi. Bu nomlar xonlikning iqtisodiy va harbiy tuzilishida qipchoq va o‘zbek qabilalarining muhim o‘rnini ko‘rsatadi. Shuningdek, manbada tojik jamoalariga nisbat berilgan nomlar, masalan, “Tojik bozori” yoki “Tojik mahallasi”, savdo va madaniy markazlar sifatida tasvirlanadi. Bu nomlar tojiklarning xonlik iqtisodiyotidagi faol ishtirokini aks ettiradi.

Diniy kontekstda esa manbada “Masjid qishlog‘i” yoki “Madrasa mahallasi” kabi nomlar uchraydi, bu esa diniy muassasalar atrofida shakllangan jamoalarni ko‘rsatadi. Masalan, Qo‘qon shahridagi “Tojik masjidi” nomli joy diniy va ijtimoiy markaz sifatida muhim rol o‘ynagan. Biroq, “Ansob us-salotin”ning cheklovlari shundaki, u asosan hukmdorlar va elita sinfining faoliyatiga e’tibor qaratganligi sababli, oddiy aholining yashash joylari va ularning etnotoponimlari haqida kam ma’lumot beradi.

“Muntaxab ut-tavorix” Qo‘qon xonligining eng muhim tarixiy manbalaridan biri bo‘lib, u XIX asrning ikkinchi yarmida, Muhammad Hakimxon tomonidan yozilgan. Bu asar xonlikning tarixiy voqealari, hukmdorlarning faoliyati va ma’muriy tuzilishi haqida batafsil ma’lumot beradi. Etnotoponimlar bu manbada asosan tarixiy voqealar va geografik nomlarning tasnifi doirasida tilga olinadi, bu esa ularning qabila va etnik guruhlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Manbada etnotoponimlarning tasnifi xonlikning ma’muriy bo‘linishi va qabilaviy tuzilishi asosida amalga oshiriladi. Masalan, “Qipchoq qishlog‘i” yoki “O‘zbek viloyati” kabi nomlar qipchoq va o‘zbek qabilalarining harbiy va iqtisodiy faoliyatiga nisbat berilgan. “Muntaxab ut-tavorix”da keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, qipchoq qabilalari xonlikning shimoliy hududlarida, xususan, Toshkent va Chimkent atrofida joylashgan bo‘lib, ularning yashash joylari shu qabilalar nomlari bilan atalgan. Shu bilan birga, manbada qirg‘iz qabilalariga nisbat berilgan nomlar, masalan, “Qirg‘izbozor” yoki “Qirg‘iz yilovi”, Alay va Osh viloyatlarida ko‘proq uchraydi.

Etnotoponimlarning qabila va etnik guruhlar bilan bog‘liqligi manbada xonlikning ko‘p millatli tarkibini aks ettiradi. Masalan, “Tojik mahallasi” yoki “O‘zbek qishlog‘i” kabi nomlar mahalliy jamoalarning ijtimoiy va iqtisodiy

faoliyatini ko‘rsatadi. “Muntaxab ut-tavorix”ning afzalligi shundaki, u etnotoponimlarning tarixiy kontekstini, ya’ni ularning qanday shakllangani va qaysi voqealar bilan bog‘liqligini batafsil tasvirlaydi. Masalan, manbada Qo‘qon xonligining qirg‘iz qabilalariga qarshi harbiy yurishlari va bu yurishlar natijasida shakllangan yangi qishloqlarning nomlari haqida ma’lumot beriladi.

Rossiyalik tadqiqotchilar va sayohatchilarning, xususan, Nikolay Muravyov va Pyotr Pashino kabi shaxslarning kundaliklari Qo‘qon xonligi etnotoponimlari haqida muhim ma’lumotlar beradi. Bu manbalar XIX asrning ikkinchi yarmida, Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyoga faol ekspansiyasi davrida yozilgan bo‘lib, ular xonlikning geografik tuzilishi va etnik tarkibi haqida xorijiy nuqtai nazarni taqdim etadi.[38]

Nikolay Muravyovning 1860-yillarda yozgan kundaliklari xonlikning Farg‘ona vodiysi va Alay viloyatidagi qishloq va shaharlarning nomlarini batafsil tasvirlaydi. Muravyov o‘z yozuvlarida “O‘zbek qishlog‘i” yoki “Qirg‘iz yilovi” kabi nomlarni qayd etib, ularning etnik guruhlar bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi. Biroq, uning yozuvlarida etnotoponimlarning transkripsiyasi ko‘pincha rus tiliga moslashtirilgan, bu esa nomlarning asl shaklini aniqlashda qiyinchiliklar tug‘diradi. Masalan, “Qirg‘iz yilovi” rus tilida “Киргизский аул” deb yozilgan, bu esa mahalliy kontekstdan uzilib qolgan.

Pyotr Pashino o‘z kundaliklarida Qo‘qon xonligining iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga e’tibor qaratib, etnotoponimlarning savdo va dehqonchilik bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi. Masalan, u Qo‘qon shahridagi “Tojik bozori”ni tasvirlab, bu joyning tojik jamoalarining savdo markazi sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi. Pashinoning yozuvlari etnik guruhlarning joylashuvi va ularning iqtisodiy faoliyatini tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi. Biroq, uning yozuvlarida ham til bilimi va mahalliy madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli noaniqliklar mavjud.

Rossiyalik sayohatchilarning yozuvlarining cheklovlari ularning subyektivligi va siyosiy tarafkashligida namoyon bo‘ladi. Masalan, Muravyovning

[38] Xo‘jayev, A. Qo‘qon xonligining tashqi siyosati / A. Xo‘jayev. – Toshkent: Fan, 2002. – 196 b.

kundaliklari Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyodagi ekspansiya siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ba’zi etnotoponimlar xonlikning zaif tomonlarini ko‘rsatish uchun ishlatilgan. Shu bilan birga, bu manbalar mahalliy xronikalar bilan solishtirilganda qo‘shimcha ma’lumotlar beradi va etnotoponimlarning tahlilida kengroq kontekstni taqdim etadi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning lingvistik tahlili ularning turkiy, forsiy va arabiy tillarining ta’sirida shakllanganligini ko‘rsatadi. Turkiy tillar, xususan, o‘zbek va qirg‘iz tillari, xonlikning markaziy va shimoliy hududlaridagi nomlarda ustunlik qiladi. Masalan, “O‘zbek qishlog‘i” yoki “Qirg‘izbozor” kabi nomlar turkiy so‘z birikmalariga asoslanadi. Forsiy tilning ta’siri tojik jamoalari yashaydigan hududlarda, xususan, “Tojik mahallasi” yoki “Hisor” kabi nomlarda ko‘rinadi. Arabiy tilning ta’siri esa diniy kontekstda, masalan, “Masjid qishlog‘i” yoki “Madrasa mahallasi” kabi nomlarda namoyon bo‘ladi.

Etnotoponimlarning ijtimoiy ahamiyati xonlikning ko‘p millatli tarkibini va etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni aks ettirishida namoyon bo‘ladi. Masalan, “Qipchoq viloyati” yoki “O‘zbek qishlog‘i” kabi nomlar qipchoq va o‘zbek qabilalarining harbiy va iqtisodiy faoliyatini ko‘rsatadi. Tojik mahallalari esa savdo va madaniy markazlar sifatida muhim rol o‘ynagan. “Tarixi Shohruhiy” va “Muntaxab ut-tavorix”da keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, bu nomlar xonlikning ma’muriy tuzilishi va soliq tizimida ham muhim ahamiyatga ega edi.

Yozma manbalar, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Ansob us-salotin” va “Muntaxab ut-tavorix” ko‘pincha xonlikning rasmiy siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ularda subyektivlik va siyosiy tarafkashlik mavjud. Masalan, “Muntaxab ut-tavorix”da qirg‘iz qabilalariga qarshi harbiy yurishlar ulug‘lansa-da, ularning etnotoponimlari haqida kam ma’lumot beriladi. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari esa til va madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli noaniqliklarga yo‘l qo‘yadi. Masalan, Muravyovning “Kirgizskiy aul” deb yozgan nomi mahalliy manbalarda “Qirg‘iz yilovi” sifatida uchraydi, bu esa nomlarning aniqligini tekshirishda qiyinchiliklar tug‘diradi.[39]

[39] Xo‘jayev, A. Qo‘qon xonligining tashqi siyosati / A. Xo‘jayev. – Toshkent: Fan, 2002. – 196 b.

Tarjimadagi noaniqliklar ham muhim muammo sifatida ko‘rinadi. Rossiyalik sayohatchilar mahalliy nomlarni rus tiliga moslashtirib yozgan, bu esa etnotoponimlarning asl shaklini buzgan. Masalan, Pashinoning “Tojik bozori”ni “Тажик базар” deb transkripsiya qilishi nomning mahalliy kontekstdagi ahamiyatini to‘liq ochib bera olmaydi.

XIX asr yozma manbalarida, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Ansob us-salotin”, “Muntaxab ut-tavorix” va Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlari xonlikning etnik tarkibi, ijtimoiy tuzilishi va geografik xususiyatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu manbalar o‘zbek, qirg‘iz, tojik va qipchoq etnotoponimlarining kelib chiqishi, lingvistik xususiyatlari va ijtimoiy kontekstini ochib beradi. Biroq, manbalarning subyektivligi, tarjimadagi noaniqliklar va siyosiy tarafkashlik kabi cheklovlar tahlil jarayonida e’tiborga olinishi zarur. Ushbu manbalar va ulardagi etnotoponimlar Qo‘qon xonligining tarixiy va madaniy merosini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.[40]

## II.2. Manbalarda qayd etilgan asosiy etnotoponimlar

Qo‘qon xonligining etnotoponimlari orasida qabila nomlari bilan bog‘liq bo‘lgan joy nomlari muhim o‘rin tutadi. Bu nomlar xonlik hududidagi qabilalarning tarixiy joylashuvi, migratsiya jarayonlari va ijtimoiy tuzilishini aks ettiradi. XIX asr yozma manbalari, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Muntaxab ut-tavorix” va Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari ushbu etnotoponimlarni tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi.

Qo‘ng‘irot qabilasi Qo‘qon xonligining g‘arbiy hududlarida, xususan, Xorazmga yaqin viloyatlarda faol bo‘lgan. “Muntaxab ut-tavorix”da qo‘ng‘irot qabilasining joylashuvi haqida ma’lumotlar keltiriladi, unda “Qo‘ng‘irot qishlog‘i” yoki “Qo‘ng‘irot mahallasi” kabi nomlar tilga olinadi. Bu nomlarning kelib chiqishi qo‘ng‘irot qabilasining ko‘chmanchi va chorvachilik bilan shug‘ullangan hayot tarziga bog‘liq. Masalan, “Tarixi Shohruhiy”da qo‘ng‘irotlarning Xorazm va

[40] Muravyov, N. Journey to Khiva through the Turkman Country / N. Muravyov. – London: Oguz Press, 1977. – 174 p.

Farg‘ona vodiysi o‘rtasidagi savdo yo‘llarida muhim rol o‘ynagani qayd etiladi, bu esa ularning yashash joylarining nomlarida aks etgan. Qo‘ng‘irot etnotoponimlari ko‘pincha qishloq yoki yaylov joylari shaklida uchraydi, masalan, “Qo‘ng‘irot yaylovi” kabi nomlar mahalliy xronikalarda qayd etilgan.

Qo‘ng‘irot nomining lingvistik tahlili uning turkiy ildizlarga ega ekanligini ko‘rsatadi. “Qo‘ng‘irot” so‘zi turkiy tillarda “qora” yoki “qattiq” ma’nolariga ega bo‘lgan ildizlardan kelib chiqishi mumkin, bu esa qabilaning tarixiy xususiyatlari yoki ularning yashash muhiti bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimol. Rossiyalik sayohatchi Nikolay Muravyovning kundaliklarida “Qo‘ng‘irot qishlog‘i” “Kongrat aul” sifatida transkripsiya qilingan bo‘lib, bu nomning rus tiliga moslashtirilgan shakli sifatida qayd etiladi. Biroq, bu transkripsiya mahalliy kontekstdan uzilib qolganligi sababli, nomning asl semantikasi to‘liq ochib berilmaydi.

Qarluq qabilasi Qo‘qon xonligining sharqiy va markaziy hududlarida, xususan, Farg‘ona vodiysi va Alay viloyatida joylashgan. “Ansob us-salotin”da qarluqlarning tarixiy migratsiyasi haqida ma’lumotlar keltiriladi, unda ularning O‘rta Osiyodagi ko‘chish jarayonlari va xonlik tarkibida muhim rol o‘ynagani qayd etiladi. Qarluq etnotoponimlari, masalan, “Qarluq qishlog‘i” yoki “Qarluq mahallasi”, xonlikning ma’muriy hujjatlarida va xronikalarda uchraydi. Bu nomlar qarluqlarning dehqonchilik va savdo bilan shug‘ullangan jamoalar sifatida shakllanganligini ko‘rsatadi.

Qarluq etnotoponimlarining geografik taqsimoti Farg‘ona vodiysining markaziy qismida va Qo‘qon shahri atrofida ko‘proq kuzatiladi. Masalan, “Tarixi Shohruhiy”da qarluqlarning Qo‘qon shahri yaqinidagi qishloqlarda yashagani va ularning nomlari bilan atalgan mahallalar haqida ma’lumot beriladi. Qarluq nomining lingvistik tahlili uning turkiy ildizlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi, bu so‘z “qor” yoki “qarluq” (qattiq, mustahkam) kabi ma’nolarga ega bo‘lishi mumkin. Rossiyalik sayohatchi Pyotr Pashinoning kundaliklarida “Qarluq

qishlog‘i” “Karluk aul” sifatida tilga olinadi, bu esa nomning xorijiy transkripsiyasidagi noaniqliklarni ko‘rsatadi.[41]

Nayman qabilasi Qo‘qon xonligining shimoliy hududlarida, xususan, Toshkent va Chimkent atrofida faol bo‘lgan. “Muntaxab ut-tavorix”da nayman qabilasiga oid toponimlar, masalan, “Nayman qishlog‘i” yoki “Nayman viloyati”, xonlikning harbiy va iqtisodiy tuzilishida muhim o‘rin tutgani qayd etiladi. Nayman etnotoponimlarining tarqalishi qabilaning ko‘chmanchi va chorvachilik bilan shug‘ullangan hayot tarziga bog‘liq bo‘lib, ularning yaylov joylari ko‘pincha shu nom bilan atalgan.

Nayman nomining lingvistik tahlili uning turkiy so‘zlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi. “Nayman” so‘zi “sakkiz” yoki “ko‘p” ma’nolariga ega bo‘lishi mumkin, bu esa qabilaning katta jamoalar shaklida yashaganligini anglatadi. “Ansob us-salotin”da nayman qabilasining xonlikning shimoliy chegaralarida joylashgan qishloqlari haqida ma’lumot beriladi, bu nomlar ko‘pincha soliq daftarlarida qayd etilgan. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklarida, masalan, Muravyovning yozuvlarida, “Nayman qishlog‘i” “Naiman aul” sifatida transkripsiya qilingan, lekin bu nomning mahalliy kontekstdagi ahamiyati to‘liq ochib berilmagan.

Qo‘qon xonligida “Ming”, “Yuz” va “Qipchoq” kabi qabila nomlari bilan bog‘liq etnotoponimlar keng tarqalgan. “Ming qishlog‘i” Farg‘ona vodiysida ko‘plab manbalarda tilga olinadi, bu nom Ming qabilasining xonlikning markaziy hududlaridagi yetakchi rolini ko‘rsatadi. “Tarixi Shohruhiy”da Ming qabilasining Qo‘qon shahri atrofidagi qishloqlarda joylashgani va ularning nomlari bilan atalgan mahallalar haqida ma’lumot beriladi. “Yuz” qabilasiga oid toponimlar, masalan, “Yuz mahallasi”, xonlikning g‘arbiy hududlarida uchraydi va ularning savdo va dehqonchilik bilan bog‘liqligi manbalarda qayd etiladi.

“Qipchoq” etnotoponimlari xonlikning shimoliy va g‘arbiy viloyatlarida keng tarqalgan. “Muntaxab ut-tavorix”da “Qipchoq viloyati” yoki “Qipchoq

[41] Muravyov, N. Journey to Khiva through the Turkman Country / N. Muravyov. – London: Oguz Press, 1977. – 174 p.

qishlog‘i” kabi nomlar qipchoq qabilalarining harbiy faoliyatiga nisbat berilgan. Masalan, qipchoqlar xonlikning Toshkent viloyatidagi harbiy yurishlarida muhim rol o‘ynagan, bu esa ularning yashash joylarining nomlarida aks etgan. Bu nomlarning lingvistik tahlili ularning turkiy ildizlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi, masalan, “qipchoq” so‘zi “harakatli” yoki “tez” ma’nolariga ega bo‘lishi mumkin.[42]

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlar orasida etnik guruhlar nomlari bilan bog‘liq joylar ham muhim o‘rin tutadi. Bu nomlar xonlikning ko‘p millatli tarkibini va etnik guruhlarning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi. “Tojikobod”, “Qirg‘iztepa”, “O‘zbekon” va “Turkiston” kabi nomlar xonlikning turli hududlarida uchraydi va ularning kelib chiqishi mahalliy manbalar va xorijiy sayohatchilarning yozuvlarida tasvirlanadi.

“Tojikobod” etnotoponimi Qo‘qon xonligining janubiy hududlarida, xususan, Hisor va Qo‘qon shahri atrofida keng tarqalgan. “Ansob us-salotin”da “Tojikobod” nomli qishloqlar tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik bilan shug‘ullangan markazlari sifatida tasvirlanadi. Bu nomning kelib chiqishi tojik etnik guruhining ijtimoiy va iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, “obod” qo‘shimchasi forsiy tilda “obodon” yoki “ gullab-yashnagan” ma’nosini anglatadi. Masalan, “Tarixi Shohruhiy”da Qo‘qon shahri yaqinidagi “Tojikobod” qishlog‘i tojik dehqonlarining yashash joyi sifatida tilga olinadi.

Rossiyalik sayohatchi Pyotr Pashinoning kundaliklarida “Tojikobod” “Tajikabad” sifatida transkripsiya qilingan bo‘lib, u bu joyni savdo markazi sifatida tasvirlaydi. Tojikobod nomining lingvistik tahlili uning forsiy ildizlarga ega ekanligini ko‘rsatadi, bu esa tojik jamoalarining madaniy va iqtisodiy ta’sirini tasdiqlaydi. Bu nomlar xonlikning iqtisodiy tuzilishida tojiklarning muhim rol o‘ynaganligini ko‘rsatadi, xususan, ularning bozorlar va savdo yo‘llaridagi faoliyati manbalarda qayd etilgan.

“Qirg‘iztepa” etnotoponimi Qo‘qon xonligining shimoliy va sharqiy hududlarida, xususan, Alay va Osh viloyatlarida uchraydi. “Muntaxab ut-

[42] Qodirov, M. O‘zbek toponimikasi / M. Qodirov. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – 224 b.

tavorix”da “Qirg‘iztepa” qirg‘iz qabilalarining yashash joylari sifatida tasvirlanadi, bu nomning semantikasi “tepa” (balandlik, qir) so‘zi bilan bog‘liq bo‘lib, qirg‘izlarning ko‘chmanchi hayot tarzi va tog‘li hududlarda yashash odatlarini aks ettiradi. Masalan, “Tarixi Shohruhiy”da Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” qishlog‘i qirg‘iz jamoalarining chorvachilik markazi sifatida tilga olinadi.

Rossiyalik sayohatchi Nikolay Muravyovning kundaliklarida “Qirg‘iztepa” “Киргизская гора” sifatida transkripsiya qilingan, bu esa nomning asl ma’nosini qisman o‘zgartirgan. Qirg‘iztepa nomining lingvistik tahlili uning turkiy ildizlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi, bu esa qirg‘iz qabilalarining geografik muhitga moslashganligini tasdiqlaydi. Bu nomlar xonlikning shimoliy hududlaridagi qirg‘iz jamoalarining ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatini ko‘rsatadi.

“O‘zbekon” va “Turkiston” kabi etnotoponimlar xonlikning markaziy hududlarida, xususan, Farg‘ona vodiysi va Toshkent viloyatida uchraydi. “O‘zbekon” nomli qishloqlar “Muntaxab ut-tavorix”da o‘zbek qabilalarining yashash joylari sifatida tilga olinadi. Bu nomning kelib chiqishi “o‘zbek” etnonimi va “-on” qo‘shimchasidan kelib chiqadi, bu forsiy tilda “joy” yoki “makon” ma’nosini anglatadi. Masalan, Farg‘ona vodiysidagi “O‘zbekon” qishlog‘i o‘zbek qabilalarining dehqonchilik markazi sifatida tasvirlanadi.

“Turkiston” etnotoponimi esa umumiy etnik nom sifatida xonlikning keng hududlarini qamrab oladi. “Ansob us-salotin”da “Turkiston” nomi xonlikning markaziy viloyatlari, xususan, Toshkent va Qo‘qon shaharlari bilan bog‘liq holda ishlatiladi. Bu nomning lingvistik tahlili uning turkiy ildizlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi, “Turk” so‘zi turkiy xalqlarning umumiy etnonimi sifatida ishlatilgan. Rossiyalik sayohatchilar, masalan, Pashino, “Turkiston”ni “Turkestan” sifatida transkripsiya qilgan, bu esa nomning kengroq mintaqaviy ahamiyatini aks ettiradi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlar nafaqat geografik nomlar sifatida, balki xonlikning ijtimoiy va siyosiy tuzilishini aks ettiruvchi muhim omil sifatida ham ahamiyatga ega. Qabila nomlari bilan bog‘liq etnotoponimlar, masalan, “Qo‘ng‘irot qishlog‘i”, “Qarluq mahallasi” yoki “Nayman viloyati”, xonlikning

ma’muriy bo‘linishi va soliq tizimida muhim rol o‘ynagan. “Muntaxab ut-tavorix”da keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, bu nomlar ko‘pincha qabilalarning harbiy va iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, ularning xonlikdagi yetakchi o‘rnini ko‘rsatadi.

Etnik guruhlar asosida nomlangan joylar, masalan, “Tojikobod” yoki “Qirg‘iztepa”, xonlikning ko‘p millatli tarkibini va etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni aks ettiradi. “Tojikobod” kabi nomlar tojik jamoalarining savdo va madaniy markazlar sifatida muhimligini ko‘rsatadi, “Qirg‘iztepa” esa qirg‘iz qabilalarining ko‘chmanchi hayot tarzini va tog‘li hududlarda joylashganligini tasdiqlaydi. “O‘zbekon” va “Turkiston” kabi nomlar esa xonlikning markaziy hududlaridagi o‘zbek va turkiy xalqlarning yetakchi rolini ko‘rsatadi.[43]

XIX asr yozma manbalari, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Ansob us-salotin” va “Muntaxab ut-tavorix”, ko‘pincha xonlikning rasmiy siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ularda subyektivlik va siyosiy tarafkashlik mavjud. Masalan, “Muntaxab ut-tavorix”da qirg‘iz qabilalariga qarshi harbiy yurishlar ulug‘lansa-da, ularning etnotoponimlari haqida kam ma’lumot beriladi. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari, masalan, Muravyov va Pashinoning yozuvlari, til va madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli noaniqliklarga yo‘l qo‘yadi. Masalan, “Qo‘ng‘irot qishlog‘i” “Kongrat aul” sifatida transkripsiya qilingan, bu esa nomning asl semantikasini buzgan.

Tarjimadagi noaniqliklar ham muhim muammo sifatida ko‘rinadi. Rossiyalik sayohatchilar mahalliy nomlarni rus tiliga moslashtirib yozgan, bu esa etnotoponimlarning asl shaklini aniqlashda qiyinchiliklar tug‘diradi. Masalan, “Tojikobod”ning “Tajikabad” sifatida transkripsiya qilinishi nomning mahalliy kontekstdagi ahamiyatini to‘liq ochib bera olmaydi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning muhim qismi mahalliy geografik xususiyatlar, tarixiy voqealar yoki shaxslar bilan bog‘liq holda shakllangan. Bu nomlar xonlikning tabiiy muhiti, ijtimoiy tuzilishi va siyosiy tarixini aks ettiradi.

[43] Norqulov, N. O‘rta Osiyo toponimikasi / N. Norqulov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – 160 b.

XIX asr yozma manbalari, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Muntaxab ut-tavorix”, “Ansob us-salotin” va Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari ushbu nomlarning kelib chiqishi haqida muhim ma’lumotlar beradi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning bir qismi mahalliy geografik xususiyatlarga asoslanadi. Bu nomlar ko‘pincha hududning tabiiy sharoiti, relyefi yoki iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, xonlikning turli viloyatlarida keng tarqalgan.

“Alay” etnotoponimi xonlikning shimoliy-sharqiy hududlarida, xususan, Alay viloyatida joylashgan bo‘lib, uning kelib chiqishi turkiy tillarda “balandlik” yoki “tog‘li hudud” ma’nosini anglatuvchi so‘zga borib taqaladi. “Muntaxab ut-tavorix”da Alay viloyati qirg‘iz qabilalarining ko‘chmanchi yaylovlari sifatida tasvirlanadi, bu esa nomning geografik xususiyatlarga asoslanganligini tasdiqlaydi. Alayning tog‘li relyefi va uning chorvachilik uchun qulay sharoiti nomning shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Rossiyalik sayohatchi Nikolay Muravyovning kundaliklarida “Alay” “Alai” sifatida transkripsiya qilingan bo‘lib, u bu hududni qirg‘iz jamoalarining asosiy yashash joyi sifatida tasvirlaydi. Nomning etimologik tahlili “alay” so‘zining turkiy ildizlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi, bu so‘z “baland” yoki “yuqori” ma’nolariga ega bo‘lib, hududning geografik xususiyatlarini aniq aks ettiradi.[44]

“Chorvoq” etnotoponimi esa xonlikning Toshkent viloyati atrofida joylashgan bo‘lib, uning kelib chiqishi chorvachilik faoliyati bilan bog‘liq. “Chorvoq” so‘zi turkiy tillarda “chorva” (mol-mulk, hayvonlar) va “-oq” qo‘shimchasidan kelib chiqadi, bu esa “chorvachilik joyi” ma’nosini anglatadi. “Ansob us-salotin”da Chorvoq qishlog‘i chorvachilik bilan shug‘ullangan o‘zbek va qipchoq qabilalarining yashash joyi sifatida tilga olinadi. Bu nomning geografik xususiyatlarga asoslanganligi uning yaylovlar va suv resurslari yaqinida joylashganligi bilan izohlanadi. Rossiyalik sayohatchi Pyotr Pashinoning yozuvlarida “Chorvoq” “Charvak” sifatida transkripsiya qilingan bo‘lib, u bu hududni chorvachilik va dehqonchilik markazi sifatida tasvirlaydi. Nomning

[44] Bababekov, H. Farg‘ona vodiysi tarixi / H. Bababekov. – Toshkent: Fan, 1995. – 180 b.

etimologik tahlili uning turkiy ildizlardan kelib chiqqanligini va chorvachilik iqtisodiyotidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning yana bir muhim toifasi tarixiy voqealar yoki shaxslar bilan bog‘liq nomlardan iborat. Bu nomlar xonlikning siyosiy tarixi va hukmdorlarining faoliyatini aks ettiradi.

“Shohruhiya” etnotoponimi Qo‘qon xonligining markaziy hududlarida, xususan, Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, uning kelib chiqishi xonlikning hukmdori Shohruh bilan bog‘liq. “Tarixi Shohruhiy”da bu nom Shohruh tomonidan asos solingan yoki uning sharafiga nomlangan qishloq yoki shahar sifatida tilga olinadi. Shohruhiya nomining shakllanishi xonlikning markazlashgan boshqaruv tizimi va hukmdorlarning o‘z nomlarini geografik joylarga berish odati bilan izohlanadi. Nomning etimologik tahlili “Shohruh” so‘zining forsiy ildizlardan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi, bu “shoh” (podshoh) va “ruh” (jon, yorug‘lik) so‘zlarining birikmasi sifatida talqin qilinadi. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklarida “Shohruhiya” “Shakhrukhiya” sifatida transkripsiya qilingan bo‘lib, bu nomning siyosiy va madaniy ahamiyatini ta’kidlaydi.

“Xudoyorxon” etnotoponimi xonlikning so‘nggi hukmdorlaridan biri Xudoyorxon sharafiga nomlangan. “Muntaxab ut-tavorix”da Xudoyorxon nomli qishloqlar yoki mahallalar Farg‘ona vodiysi va Qo‘qon shahri atrofida joylashgani qayd etiladi. Bu nomning kelib chiqishi Xudoyorxonning xonlikdagi islohotlari va uning ma’muriy tuzilmadagi ta’siri bilan bog‘liq. Nomning etimologik tahlili “Xudoyor” so‘zining forsiy va turkiy elementlardan iborat ekanligini ko‘rsatadi, bu “xudo” (tangri) va “yor” (do‘st, yordamchi) so‘zlarining birikmasi sifatida talqin qilinadi. Rossiyalik sayohatchi Muravyovning yozuvlarida “Xudoyorxon” “Khudayar-khan” sifatida transkripsiya qilingan, lekin bu nomning mahalliy kontekstdagi ahamiyati to‘liq ochib berilmagan.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning etimologik tahlili ularning turkiy, forsiy va arabiy tillarining ta’sirida shakllanganligini ko‘rsatadi. “Alay” va “Chorvoq” kabi nomlar turkiy ildizlardan kelib chiqib, hududning geografik va

iqtisodiy xususiyatlarini aks ettiradi. “Alay” so‘zi turkiy tillarda “balandlik” yoki “tog‘” ma’nosiga ega bo‘lib, “-ay” qo‘shimchasi joy nomlarida keng qo‘llaniladi. “Chorvoq” esa “chorva” so‘zi va “-oq” qo‘shimchasidan iborat bo‘lib, chorvachilik faoliyatini anglatadi.[45]

“Shohruhiya” va “Xudoyorxon” kabi nomlar forsiy va turkiy elementlarning birikmasi sifatida shakllangan. “Shohruhiya”dagi “-iya” qo‘shimchasi forsiy tilda joy nomlarini shakllantirishda ishlatiladi, bu esa nomning hukmdor sharafiga berilganligini ko‘rsatadi. “Xudoyorxon”dagi “xon” qo‘shimchasi turkiy tillarda hukmdor yoki yetakchi ma’nosini anglatadi, bu nomning siyosiy kontekstini ta’kidlaydi. Bu nomlarning ma’no o‘zgarishlari ko‘pincha xonlikning siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlari bilan bog‘liq bo‘lib, masalan, Xudoyorxonning islohotlari davrida yangi nomlarning paydo bo‘lishi manbalarda qayd etilgan.

Qo‘qon xonligi etnotoponimlarining geografik taqsimoti xonlikning hududiy tuzilishi va etnik guruhlarning migratsiya jarayonlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu nomlar xonlikning turli viloyatlarida – Farg‘ona vodiysi, Alay, Toshkent, Hisor va Xorazm atrofida – turlicha tarqalgan bo‘lib, ularning joylashuvi etnik guruhlarning demografik va ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi.

“Alay” etnotoponimi xonlikning shimoliy-sharqiy hududlarida, xususan, Alay viloyatida joylashgan. “Muntaxab ut-tavorix”da bu hudud qirg‘iz qabilalarining asosiy yaylovlari sifatida tasvirlanadi, bu esa nomning tog‘li relyef bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Alay viloyatidagi etnotoponimlar ko‘pincha qirg‘iz jamoalarining ko‘chmanchi hayot tarzi bilan bog‘liq bo‘lib, masalan, “Qirg‘iztepa” yoki “Qirg‘iz yilovi” kabi nomlar bu hududda keng tarqalgan.

“Chorvoq” etnotoponimi Toshkent viloyati atrofida joylashgan bo‘lib, uning taqsimoti chorvachilik va dehqonchilik bilan shug‘ullangan o‘zbek va qipchoq qabilalarining yashash joylari bilan bog‘liq. “Ansob us-salotin”da Chorvoq qishloqlari suv resurslari va yaylovlar yaqinida joylashgani qayd etiladi, bu esa nomning iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklarida Chorvoqning Toshkent yaqinidagi strategik

[45] Alimova, D. O‘rta Osiyo tarixi: XIX asr / D. Alimova. – Toshkent: Universitet, 2007. – 304 b.

ahamiyati ta’kidlanadi, bu hudud savdo yo‘llari va chorvachilik markazi sifatida muhim bo‘lgan.

“Shohruhiya” va “Xudoyorxon” kabi nomlar Farg‘ona vodiysi va Qo‘qon shahri atrofida ko‘proq uchraydi. “Tarixi Shohruhiy”da Shohruhiya Farg‘ona vodiysining markaziy qismida joylashgan bo‘lib, xonlikning ma’muriy va iqtisodiy markazi sifatida tasvirlanadi. Xudoyorxon nomli qishloqlar esa xonlikning so‘nggi davrlarida, Xudoyorxonning hukmronligi davrida ko‘proq tarqalgan. Bu nomlarning taqsimoti xonlikning markazlashgan boshqaruv tizimi va hukmdorlarning hududlarni nomlashdagi ta’siri bilan izohlanadi.

Etnotoponimlarning geografik taqsimoti Qo‘qon xonligidagi etnik guruhlarning migratsiya jarayonlari va demografik o‘zgarishlari bilan uzviy bog‘liq. “Muntaxab ut-tavorix”da qirg‘iz qabilalarining Alay viloyatiga ko‘chishi va bu hududda “Alay” yoki “Qirg‘iztepa” kabi nomlarning shakllanishi haqida ma’lumot beriladi. Qirg‘izlarning ko‘chmanchi hayot tarzi va tog‘li hududlarga moslashishi bu nomlarning tarqalishida muhim rol o‘ynagan. Masalan, Alay viloyatidagi qirg‘iz jamoalari yaylovlar va savdo yo‘llari yaqinida joylashgan, bu esa “Qirg‘iz yilovi” kabi nomlarning paydo bo‘lishiga olib kelgan.[46]

O‘zbek va qipchoq qabilalarining Farg‘ona vodiysi va Toshkent viloyatiga migratsiyasi “Chorvoq”, “O‘zbekon” va “Qipchoq qishlog‘i” kabi nomlarning shakllanishiga sabab bo‘lgan. “Ansob us-salotin”da o‘zbek qabilalarining Farg‘ona vodiysiga ko‘chib kelishi va dehqonchilik markazlari sifatida qishloqlar tashkil qilgani qayd etiladi. Bu migratsiya jarayonlari xonlikning iqtisodiy rivojlanishi va savdo yo‘llarining kengayishi bilan bog‘liq edi. Masalan, Chorvoq qishloqlari suv resurslari va unumdor yerlar yaqinida joylashgan bo‘lib, bu o‘zbek va qipchoq jamoalarining dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanishiga imkon bergan.

Tojik jamoalarining Hisor va Qo‘qon shahri atrofidagi migratsiyasi “Tojikobod” kabi nomlarning paydo bo‘lishiga olib kelgan. “Tarixi Shohruhiy”da tojiklarning savdo va madaniy markazlar sifatida faoliyat yuritgani qayd etiladi, bu esa “Tojikobod” nomining tarqalishini izohlaydi. Rossiyalik sayohatchi

[46] Burnes, A. Travels into Bokhara / A. Burnes. – London: John Murray, 1834. – 356 p.

Pashinoning kundaliklarida tojik jamoalarining Qo‘qon shahridagi savdo bozorlarida faol ishtirok etgani tasvirlanadi, bu “Tojikobod” nomining iqtisodiy ahamiyatini ta’kidlaydi.

XIX asr yozma manbalari, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Muntaxab ut-tavorix” va “Ansob us-salotin”, ko‘pincha xonlikning rasmiy siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ularda subyektivlik va siyosiy tarafkashlik mavjud. Masalan, “Muntaxab ut-tavorix”da Alay viloyatidagi qirg‘iz qabilalariga qarshi harbiy yurishlar ulug‘lansa-da, ularning etnotoponimlari haqida kam ma’lumot beriladi. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari, masalan, Muravyov va Pashinoning yozuvlari, til va madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli noaniqliklarga yo‘l qo‘yadi. Masalan, “Alay”ning “Alai” sifatida transkripsiya qilinishi nomning asl semantikasini buzgan.

Tarjimadagi noaniqliklar ham muhim muammo sifatida ko‘rinadi. Rossiyalik sayohatchilar mahalliy nomlarni rus tiliga moslashtirib yozgan, bu esa etnotoponimlarning asl shaklini aniqlashda qiyinchiliklar tug‘diradi. Masalan, “Chorvoq”ning “Charvak” sifatida transkripsiya qilinishi nomning chorvachilik bilan bog‘liq ma’nosini to‘liq ochib bera olmaydi. Shu bilan birga, mahalliy manbalar va xorijiy yozuvlarning birgalikda tahlil qilinishi etnotoponimlarning kengroq kontekstda tushunilishiga imkon beradi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning lingvistik tahlili ularning fonetik va morfologik tuzilishi, tillarga mansubligi va semantik o‘zgarishlarini o‘rganish orqali xonlikning madaniy va etnik xilma-xilligini ochib beradi. XIX asr yozma manbalari, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Muntaxab ut-tavorix”, “Ansob us-salotin” va Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari ushbu tahlil uchun muhim ma’lumotlar beradi.

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning fonetik va morfologik tuzilishi ularning turkiy, forsiy va ba’zan arabiy tillarining ta’sirida shakllanganligini ko‘rsatadi. Fonetik jihatdan, bu nomlar ko‘pincha mahalliy tillarning talaffuz xususiyatlariga mos keladi. Masalan, “O‘zbekon” etnotoponimi turkiy “o‘zbek” etnonimi va forsiy “-on” qo‘shimchasidan iborat bo‘lib, fonetik jihatdan o‘zbek

tilining unlilar uyg‘unligiga rioya qiladi. “O‘zbekon” so‘zi “o‘zbek”ning “o‘” unlisiga mos kela boshlaydi va “-on” qo‘shimchasi forsiy tilning joy nomlari shakllantirishda keng tarqalgan qo‘shimchasidir.

Morfologik jihatdan, etnotoponimlar ko‘pincha ildiz so‘zlar va qo‘shimchalardan iborat bo‘lib, ularning tuzilishi hududning etnik yoki ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, “Qirg‘iztepa” etnotoponimi “qirg‘iz” etnonimi va turkiy “tepa” (balandlik, qir) so‘zidan iborat. “Tepa” qo‘shimchasi turkiy tillarda geografik balandliklarni yoki qishloq joylarini belgilash uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, “Tojikobod” etnotoponimi forsiy “tojik” etnonimi va “obod” (gullab-yashnagan) qo‘shimchasidan iborat bo‘lib, morfologik jihatdan forsiy tilning joy nomlari shakllantirish qoidalariga rioya qiladi.

“Chorvoq” etnotoponimi esa turkiy “chorva” (mol-mulk, hayvonlar) so‘zi va “-oq” qo‘shimchasidan iborat bo‘lib, fonetik jihatdan o‘zbek tilining unlilar uyg‘unligiga mos keladi. Bu nomning morfologik tuzilishi chorvachilik faoliyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. “Muntaxab ut-tavorix”da Chorvoq qishloqlari Toshkent viloyati atrofida chorvachilik markazlari sifatida tasvirlanadi, bu esa nomning morfologik tuzilishining iqtisodiy kontekst bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi.[47]

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning aksariyati turkiy, forsiy va ba’zan arabiy tillarining ta’sirida shakllangan. Turkiy tillar, xususan, o‘zbek va qirg‘iz tillari, xonlikning markaziy va shimoliy hududlaridagi nomlarda ustunlik qiladi. Masalan, “O‘zbekon”, “Qirg‘iztepa” va “Chorvoq” kabi nomlar turkiy ildizlardan kelib chiqadi. “O‘zbekon” so‘zi turkiy “o‘zbek” etnonimidan va forsiy “-on” qo‘shimchasidan iborat bo‘lsa-da, uning asosiy ildizi turkiy tilga mansub. “Qirg‘iztepa”dagi “qirg‘iz” va “tepa” so‘zlari ham turkiy tilning xarakterli elementlari sifatida ko‘rinadi.

Forsiy tilning ta’siri tojik jamoalari yashaydigan hududlarda, xususan, “Tojikobod” yoki “Hisor” kabi nomlarda namoyon bo‘ladi. “Tojikobod” so‘zi forsiy “tojik” etnonimi va “obod” qo‘shimchasidan iborat bo‘lib, forsiy tilning joy

[47] Burnes, A. Travels into Bokhara / A. Burnes. – London: John Murray, 1834. – 356 p.

nomlari shakllantirish an’analariga mos keladi. “Ansob us-salotin”da “Tojikobod” tojik jamoalarining savdo va dehqonchilik markazlari sifatida tasvirlanadi, bu esa nomning forsiy til bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Arabiy tilning ta’siri diniy kontekstda, masalan, “Masjid qishlog‘i” yoki “Madrasa mahallasi” kabi nomlarda ko‘rinadi. “Muntaxab ut-tavorix”da Qo‘qon shahridagi “Masjid qishlog‘i” diniy markaz sifatida tilga olinadi, bu nomning arabiy “masjid” so‘zidan kelib chiqqanligini ko‘rsatadi. Arabiy tilning ta’siri ko‘pincha diniy muassasalar atrofida shakllangan jamoalarni belgilashda seziladi.

Etnotoponimlarning semantik o‘zgarishi xonlikning ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlari bilan bog‘liq bo‘lib, ularning zamonaviy shakllari mahalliy tillarning rivojlanishi va xorijiy ta’sirlarga moslashishini aks ettiradi. Masalan, “O‘zbekon” nomining semantik ma’nosi dastlab o‘zbek qabilalarining yashash joyini bildirgan bo‘lsa, keyinchalik u umumiy ma’muriy birlik sifatida ishlatila boshlagan. “Tarixi Shohruhiy”da “O‘zbekon” Farg‘ona vodiysidagi qishloq sifatida tasvirlansa, Rossiyalik sayohatchi Pyotr Pashinoning kundaliklarida bu nom “Uzbekan” sifatida transkripsiya qilingan, bu esa nomning semantik ma’nosining qisman o‘zgarishini ko‘rsatadi.

“Qirg‘iztepa” nomining semantik o‘zgarishi qirg‘iz qabilalarining ko‘chmanchi hayot tarzidan doimiy yashash joylariga o‘tishi bilan bog‘liq. “Muntaxab ut-tavorix”da “Qirg‘iztepa” Alay viloyatidagi qirg‘iz jamoalarining yaylovlari sifatida tasvirlansa, zamonaviy shakllarda bu nom ko‘proq qishloq yoki shaharcha sifatida ishlatiladi. Rossiyalik sayohatchi Nikolay Muravyovning yozuvlarida “Qirg‘iztepa” “Kirgizskaya gora” sifatida transkripsiya qilingan, bu nomning semantik ma’nosini qisman o‘zgartirgan.

“Tojikobod” nomining zamonaviy shakllari forsiy tilning ta’sirida saqlanib qolgan bo‘lib, u hali ham tojik jamoalarining madaniy va iqtisodiy markazlarini bildiradi. “Ansob us-salotin”da “Tojikobod” savdo bozori sifatida tasvirlansa, zamonaviy kontekstda bu nom ko‘proq tarixiy va madaniy meros sifatida qabul qilinadi. Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklarida “Tojikobod” “Tajikabad”

sifatida transkripsiya qilingan, bu esa nomning semantik ma’nosining qisman o‘zgarishini ko‘rsatadi.[48]

Qo‘qon xonligidagi etnotoponimlarning paydo bo‘lishi xonlikning tashkil topishi va rivojlanishi davrlariga, ya’ni XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. “Tarixi Shohruhiy”da keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, “O‘zbekon” va “Qipchoq qishlog‘i” kabi nomlar o‘zbek va qipchoq qabilalarining Farg‘ona vodiysiga migratsiyasi natijasida shakllangan. Bu migratsiya jarayonlari xonlikning iqtisodiy rivojlanishi, savdo yo‘llarining kengayishi va ma’muriy tuzilishning mustahkamlanishi bilan bog‘liq edi.

“Qirg‘iztepa” kabi nomlar XIX asrning birinchi yarmida, qirg‘iz qabilalarining Alay va Osh viloyatlariga ko‘chishi davrida paydo bo‘lgan. “Muntaxab ut-tavorix”da qirg‘iz qabilalarining ko‘chmanchi hayot tarzi va xonlikning shimoliy chegaralaridagi harbiy yurishlari bu nomlarning shakllanishiga sabab bo‘lgani qayd etiladi. Masalan, Alay viloyatidagi “Qirg‘iztepa” qishloqlari qirg‘iz jamoalarining yaylovlari sifatida shakllangan.

“Tojikobod” etnotoponimi esa tojik jamoalarining Qo‘qon shahri va Hisor atrofidagi savdo va dehqonchilik faoliyati bilan bog‘liq holda XIX asr boshlarida paydo bo‘lgan. “Ansob us-salotin”da “Tojikobod” savdo bozori va madaniy markaz sifatida tasvirlanadi, bu esa nomning iqtisodiy va ijtimoiy shartlar ta’sirida shakllanganligini ko‘rsatadi.

Qo‘qon xonligidagi etnik guruhlarning ijtimoiy-siyosiy o‘rni etnotoponimlarning shakllanishi va tarqalishida muhim rol o‘ynagan. O‘zbek qabilalari, xususan, Ming, Yuz va Qipchoq qabilalari, xonlikning harbiy va iqtisodiy tuzilishida yetakchi o‘rin tutgan. “Muntaxab ut-tavorix”da “O‘zbekon” va “Qipchoq qishlog‘i” kabi nomlar o‘zbek va qipchoq qabilalarining ma’muriy va harbiy markazlari sifatida tasvirlanadi. Bu qabilalar xonlikning Toshkent va Farg‘ona vodiysidagi harbiy yurishlarida faol ishtirok etgan, bu esa ularning yashash joylarining nomlarida aks etgan.

[48]Jalilov, R. Qo‘qon xonligi tarixi / R. Jalilov. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 192 b.

Qirg‘iz qabilalari xonlikning shimoliy va sharqiy hududlarida, xususan, Alay va Osh viloyatlarida muhim ijtimoiy-siyosiy o‘ringa ega bo‘lgan. “Tarixi Shohruhiy”da “Qirg‘iztepa” qirg‘iz jamoalarining chorvachilik markazlari sifatida tasvirlanadi. Qirg‘izlarning ko‘chmanchi hayot tarzi va xonlik bilan o‘zaro munosabatlari bu nomlarning shakllanishida muhim omil bo‘lgan. Biroq, qirg‘iz qabilalari xonlikning markaziy hokimiyatiga to‘liq bo‘ysunmaganligi sababli, ularning etnotoponimlari ko‘pincha mustaqil jamoalar sifatida tasvirlanadi.[49]

Tojik jamoalari xonlikning janubiy hududlarida, xususan, Hisor va Qo‘qon shahri atrofida savdo va madaniy markazlar sifatida muhim rol o‘ynagan. “Ansob us-salotin”da “Tojikobod” tojik jamoalarining iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq holda tilga olinadi. Tojiklarning savdo bozorlaridagi faol ishtiroki va diniy-madaniy muassasalardagi ta’siri bu nomlarning tarqalishini ta’minlagan.

XIX asr yozma manbalarining ishonchliligi etnotoponimlarni tahlil qilishda muhim masala sifatida ko‘rinadi. Mahalliy manbalar, xususan, “Tarixi Shohruhiy”, “Muntaxab ut-tavorix” va “Ansob us-salotin”, ko‘pincha xonlikning rasmiy siyosatiga xizmat qilganligi sababli, ularda subyektivlik va siyosiy tarafkashlik mavjud. Masalan, “Muntaxab ut-tavorix”da qirg‘iz qabilalariga qarshi harbiy yurishlar ulug‘lansa-da, ularning etnotoponimlari haqida kam ma’lumot beriladi. Bu nomlar ko‘pincha xonlikning markaziy hokimiyatiga bo‘ysungan hududlar bilan cheklangan.

Rossiyalik sayohatchilarning kundaliklari, masalan, Nikolay Muravyov va Pyotr Pashinoning yozuvlari, etnotoponimlarni tahlil qilishda qo‘shimcha ma’lumotlar beradi, lekin ularning ishonchliligi til va madaniyatni to‘liq tushunmaslik tufayli cheklangan. Masalan, Muravyovning “Qirg‘iztepa”ni “Киргизская гора” sifatida transkripsiya qilishi nomning asl semantikasini buzgan. Pashinoning “Tojikobod”ni “Тажикабад” sifatida yozishi esa nomning mahalliy kontekstdagi ahamiyatini to‘liq ochib bera olmaydi.

Mahalliy manbalar va xorijiy yozuvlarning o‘zaro taqqoslanishi etnotoponimlarning ishonchliligini aniqlashda muhimdir. Masalan, “O‘zbekon”

[49] Bababekov, H. Farg‘ona vodiysi tarixi / H. Bababekov. – Toshkent: Fan, 1995. – 180 b.

nomining “Tarixi Shohruhiy”da o‘zbek qabilalarining yashash joyi sifatida tasvirlanishi va Pashinoning kundaliklarida “Узбекан” sifatida qayd etilishi nomning turkiy ildizlarini tasdiqlaydi. Biroq, xorijiy transkripsiyalardagi noaniqliklar, masalan, “Chorvoq”ning “Чарвак” sifatida yozilishi, nomlarning asl shaklini aniqlashda qiyinchiliklar tug‘diradi. Shu bilan birga, mahalliy manbalar va xorijiy yozuvlarning birgalikda tahlil qilinishi etnotoponimlarning kengroq kontekstda tushunilishiga imkon beradi.[50]

[50] Bartold, V.V. Turkiston xalqlari tarixi / Tarjima: H. Boltaboyev. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 512 b.

## XULOSA

XIX asr yozma manbalarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlarini o‘rganish O‘rta Osiyo tarixi, xususan, etnik va madaniy jarayonlarni tushunishda muhim ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, ushbu tadqiqot xonlikning ijtimoiy-madaniy landshaftini yoritishga xizmat qildi. Qo‘qon xonligi O‘rta Osiyodagi muhim davlatlardan biri sifatida turli etnik guruhlarning o‘zaro ta’siri, migratsiya jarayonlari va geografik nomlarning shakllanishida o‘ziga xos iz qoldirgan. Etnotoponimlar, ya’ni etnik guruhlar bilan bog‘liq joy nomlari, xonlik hududidagi xalqlarning tarixiy va madaniy dinamikasini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida XIX asr yozma manbalarida, xususan, Muhammad Yusuf Bayoniy, Munis va Ogahiyning asarlari, chor Rossiyasi arxiv hujjatlari va sayyohlarning xotiralari tahlil qilindi. Ushbu manbalar orqali Qo‘qon xonligi hududida tarqalgan etnotoponimlarning ro‘yxati tuzildi va ularning etnik guruhlar, lingvistik xususiyatlar va geografik taqsimoti bo‘yicha tasnifi amalga oshirildi. Etnotoponimlarning kelib chiqishi o‘zbek, turk, fors, arab va boshqa tillarga xos lingvistik xususiyatlarni aks ettirishi aniqlandi. Masalan, Farg‘ona vodiysidagi ba’zi joy nomlari o‘zbek va tojik xalqlarining o‘zaro ta’siridan kelib chiqqan bo‘lsa, boshqa hududlarda qozoq, qirg‘iz va uyg‘ur etnik guruhlarining izlari sezilarli darajada kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Qo‘qon xonligi etnotoponimlari nafaqat geografik nomlar sifatida, balki ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy jarayonlarning ko‘zgusi sifatida muhim ahamiyatga ega. Masalan, xonlikning markaziy hududlarida joylashgan etnotoponimlar ko‘pincha hukmron elita yoki muhim savdo yo‘llari bilan bog‘liq bo‘lib, periferik hududlardagi nomlar esa ko‘chmanchi yoki yarim ko‘chmanchi xalqlarning hayot tarzi bilan chambarchas bog‘langan. Bu nomlarning semantik tahlili orqali xonlikdagi ijtimoiy tabaqalanish, migratsiya yo‘nalishlari va madaniy almashinuv jarayonlari haqida yangi ma’lumotlar olingan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi etnotoponimlarning tizimli tahlili va ularning etnik-madaniy kontekstda chuqur o‘rganilishi bilan ta’minlandi. Avvalgi tadqiqotlarda bu masalaga qisman e’tibor berilgan bo‘lsa-da, mazkur ishda etnotoponimlarning lingvistik tuzilishi, geografik taqsimoti va tarixiy o‘zgarishlari birinchi marta keng qamrovli ravishda tahlil qilindi. Shu bilan birga, tadqiqot zamonaviy toponimika va etnologiya fanlari bilan integratsiyalashib, O‘rta Osiyo xalqlarining etnik tarixi va madaniy merosini o‘rganishda yangi metodologik yondashuvlarni taklif etdi.

Davriy chegara sifatida XIX asr tanlandi, chunki bu davr Qo‘qon xonligining eng muhim rivojlanish davri bo‘lib, etnik va madaniy jarayonlar aniqroq aks etgan. Biroq, etnotoponimlarning kelib chiqishini to‘liq tushunish uchun XVIII asr oxiri va XX asr boshlariga oid qo‘shimcha manbalar ham jalb qilindi. Bu yondashuv etnotoponimlarning tarixiy evolyutsiyasini aniqlashda muhim rol o‘ynadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati O‘zbekistonning zamonaviy toponimikasi va etnik tarixini o‘rganishda yangi imkoniyatlar ochishida namoyon bo‘ladi. Etnotoponimlarning tahlili nafaqat tarixiy merosni saqlash, balki zamonaviy sharoitda joy nomlarining standartlashtirilishi va madaniy o‘zlikni mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston va xalqaro ilmiy hamjamiyat uchun muhim bo‘lib, kelgusida toponimika, etnologiya va tarix fanlari bo‘yicha kengroq tadqiqotlar uchun asos bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr yozma manbalarida Qo‘qon xonligi etnotoponimlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqot xonlikning etnik-madaniy xilma-xilligini, migratsiya jarayonlarini va lingvistik merosini yoritishda muhim qadam bo‘ldi. Ushbu ish O‘rta Osiyo xalqlarining tarixiy va madaniy o‘zaro ta’sirini chuqurroq tushunishga yordam beradi va kelgusida ushbu sohada yanada kengroq tadqiqotlar olib borish uchun mustahkam zamin yaratadi. Tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy doiralar uchun, balki milliy o‘zlikni mustahkamlash va madaniy merosni asrashga qiziqqan keng jamoatchilik uchun ham muhim ahamiyatga ega.

## FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

### I. Normativ huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar


1. Karimov I., O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barkamollik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T., 1997. – b. 98.
2. Karimov I.A.Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.:Manaviyat. 2008. – b.74.


### II. Manbalar


3. Abulg‘ozi Baxodirxon. Shajarayi turk / Tuzuvchi va sharhlovchi: A. Kononov. – Toshkent: Fan, 1992. – 224 b.
4. Ahmedov, B. O‘zbekistonning yangi tarixi / B. Ahmedov. – Toshkent: Sharq, 2000. – 368 b.
5. Asqarov, A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi / A. Asqarov. – Toshkent: Universitet, 2003. – 256 b.
6. Bartold, V.V. Turkiston xalqlari tarixi / Tarjima: H. Boltaboyev. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 512 b.
7. Bregel, Yu. An Historical Atlas of Central Asia / Yu. Bregel. – Leiden: Brill, 2003. – 109 p.
8. Ziyoyev, H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash / H. Ziyoyev. – Toshkent: Sharq, 1998. – 288 b.
9. Munis Xorazmiy va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol / Tarjima va sharhlar: S. Mirzayev. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 432 b.
10. Muhammad Yusuf Bayoniy. Shajarayi Xorazmshohiy / Tarjima: A. Urunbayev. – Toshkent: Fan, 1992. – 176 b.
11. Qayumov, A. Qo‘qon adabiy muhiti / A. Qayumov. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1989. – 208 b.
12. O‘zbekiston xalqlari tarixi. 2-jild / Tuzuvchi: B. Ahmedov. – Toshkent: Fan, 1993. – 432 b.
13. Burnes, A. Travels into Bokhara / A. Burnes. – London: John Murray, 1834. – 356 p.

14. Jalilov, R. Qo‘qon xonligi tarixi / R. Jalilov. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 192 b.
15. Alimova, D. O‘rta Osiyo tarixi: XIX asr / D. Alimova. – Toshkent: Universitet, 2007. – 304 b.
16. Muhammad Solih Xo‘ja. Tarixi jadidai Toshkand / Tarjima: N. Norqulov. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 256 b.
17. Bababekov, H. Farg‘ona vodiysi tarixi / H. Bababekov. – Toshkent: Fan, 1995. – 180 b.
18. O‘zbekiston tarixi: Qo‘qon xonligi davri / Tuzuvchi: A. Asqarov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998. – 320 b.
19. K. The History of Central Asia: The Age of Decline and Revival / K. Levi. – London: I.B. Tauris, 2018. – 304 p.
20. Qobilova, Z. Amiriyshunoslik asoslari / Z. Qobilova. – Toshkent: Akademnashr, 2015. – 240 b.
21. O‘zbek adabiyoti tarixi. 3-jild / Tuzuvchi: A. Qayumov. – Toshkent: Fan, 1987. – 416 b.
22. Ibn Xavkal. Kitob surat al-ard / Tarjima: A. Sodiqov. – Toshkent: Fan, 2011. – 210 b.
23. Mirzo Ulug‘bek. To‘rt ulus tarixi / Tarjima: B. Ahmedov. – Toshkent: Fan, 1994. – 347 b.
24. Norqulov, N. O‘rta Osiyo toponimikasi / N. Norqulov. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – 160 b.
25. Sultonov, T. O‘rta Osiyo xalqlari etnik tarixi / T. Sultonov. – Toshkent: Universitet, 2001. – 288 b.
26. Xolmuhamedov, M. Qo‘qon xonligida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar / M. Xolmuhamedov. – Toshkent: Fan, 1990. – 200 b.
27. Ayniy, S. Namunai adabiyoti tojik / S. Ayniy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 1926. – 320 b.
28. Qodirov, M. O‘zbek toponimikasi / M. Qodirov. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – 224 b.

29. Boboyev, T. O‘rta Osiyo xonliklari tarixi / T. Boboyev. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 272 b.
30. Umarxon. Devon / Tuzuvchi: Z. Qobilova. – Toshkent: Sharq, 2000. – 180 b.
31. Muravyov, N. Journey to Khiva through the Turkman Country / N. Muravyov. – London: Oguz Press, 1977. – 174 p.
32. Xo‘jayev, A. Qo‘qon xonligining tashqi siyosati / A. Xo‘jayev. – Toshkent: Fan, 2002. – 196 b.